

Suzbijanje društvenih tabua o siromaštvu

Kreativne ideje za ublažavanje
posljedica siromaštva
na djecu i mlade:
aktivnosti za rad u školi

IMPRESUM

Izdavač: Mreža centara za obrazovne politike (MCOP) – Zagreb, 2019.

Za izdavača: Lana Jurko

Autori:

Branka Djajkovska (Zaklada za obrazovne i kulturne inicijative „Step by Step”, Skoplje, Sjeverna Makedonija) – poglavlje 2.2

Majda Joshevska (Zaklada za obrazovne i kulturne inicijative „Step by Step”, Skoplje, Sjeverna Makedonija) – poglavlje 2.2

Suzana Kirandziska (Zaklada za obrazovne i kulturne inicijative „Step by Step”, Skoplje, Sjeverna Makedonija) – poglavlje 2.2

Vanja Kožić Komar (Forum za slobodu odgoja, Zagreb, Hrvatska) – uvod u 2. poglavlje, poglavlje 2.1, poglavlje 2.2, poglavlje 2.3

Jelena Vranješević (Sveučilište u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, Srbija) – poglavlje 1.

Primjere dobre prakse sakupili su: Osnovna škola Dane Krapčev, Skoplje, Sjeverna Makedonija; Osnovna škola Tišina, Tišina, Slovenija; Osnovna škola dr. Vinka Žganca, Zagreb, Hrvatska

Prevoditeljica: Mirta Balog Lovreković

Projekt: Breaking the poverty taboo: Roles and Responsibilities of Education
ERASMUS+ - Key Action 2 Strategic partnership

Partneri projekta:

Mreža centara za obrazovne politike (Network of Education Policy Centers)

Pedagoški institut, Ljubljana, Slovenija (Educational Research Institute)

Forum za slobodu odgoja, Zagreb, Hrvatska (Forum for Freedom in Education)

Zaklada za obrazovne i kulturne inicijative „Step by Step”, Skoplje, Sjeverna Makedonija
(Foundation for Educational and Cultural Initiatives „Step by Step”)

PRAXIS, Tallinn, Estonija (PRAXIS)

Osnovna škola Dane Krapčev, Skoplje, Sjeverna Makedonija

Osnovna škola Tišina, Tišina, Slovenija

Osnovna škola dr. Vinka Žganca, Zagreb, Hrvatska

Grafički dizajn: Lidija Božić Jovanovska

Sufinancirano sredstvima
programa Europske unije
Erasmus+

Ova publikacija odražava isključivo stajalište autora publikacije i Komisija se ne može smatrati odgovornom prilikom uporabe informacija koje se u njoj nalaze.

SADRŽAJ

1. SIROMAŠTVO I RAZVOJ DJETETA: UTJECAJI U PROCESU OBRAZOVANJA	5
2. SUOČAVANJE SA SOCIOEKONOMSKIM NEJEDNAKOSTIMA U ŠKOLI	13
2.1. PRIMJERI DOBRE PRAKSE IZ ŠKOLA	16
Osnovna škola Dane Krapčev	16
Osnovna škola Tišina	18
Osnovna škola dr. Vinka Žganca	21
Osnovna škola Motovun	24
Osnovna škola Trpinja	26
Gimnazija Pula	28
Srednja škola Vittorio Emanuele II	29
2.2 RADIONICE ZA UČENIKE, UČITELJE I RODITELJE	31
1. aktivnost: To sam ja	33
2. aktivnost: Moj kolaž	35
3. aktivnost: Moj element	37
4. aktivnost: Struji struja	41
5. aktivnost: Od inspiracije do akcije	42
6. aktivnost: Kutija sreće	45
7. aktivnost: Ja u ogledalu	46
8. aktivnost: Recept za sretnu školu	47
9. aktivnost: Od potreba do projektnih ideja	50
10. aktivnost: Preko crte	52
11. aktivnost: Strast za modu	56
12. aktivnost: Ponosni smo na naše učenike.....	57
13. aktivnost: Biti u tuđim cipelama	58
14. aktivnost: Novi izgled učionice	60
15. aktivnost: Dijeli i pokaži da ti je stalo	61
16. aktivnost: Psihološka otpornost	62
2.3 DOBROTVORNE AKCIJE U ŠKOLI – ŠTO TREBA IMATI NA UMU	67
Popis literature	69

Napomena: Gramatički rod u tekstu ne predstavlja rodnu oznaku i ne izražava preferenciju jednoga spola u odnosu na drugi. Zbog lakše čitljivosti teksta imenice učenici, učitelji i sl. koriste se i za osobe muškog, i za osobe ženskog spola.

1. SIROMAŠTVO I RAZVOJ DIJETETA: UTJECAJI U PROCESU OBRAZOVANJA

Istraživanja o utjecaju siromaštva na djetetov razvoj i dobrobit obično se provode usporedbom razvoja djece koja odrastaju u siromaštvu s razvojem njihovih vršnjaka koji dolaze iz obitelji srednje klase, ili čak onih imućnijih. Drugi način istraživanja utjecaja siromaštva na razvoj djeteta je istraživanje ekonomske mobilnosti, tj. posljedica naglog povećanja prihoda na razvoj djeteta i mogućnosti ublažavanja posljedica siromaštva tijekom ranog razvoja djeteta (Dearing, 2008). Za razliku od prijašnjih istraživanja o siromaštvu koja percipiraju siromaštvo kao statičan fenomen, nedavna istraživanja o siromaštvu prepoznaju dinamičnu prirodu siromaštva te kod rasprave o njegovim učincima na razvoj djeteta uzimaju u obzir njegovo **vrijeme i trajanje** (McLoyd, 1998). Naravno, dugotrajnije siromaštvo imat će štetniji učinak na razvoj djeteta od prolaznog (Duncan et al., 1994). Kada je u pitanju vrijeme, tj. razvojno razdoblje u kojem su djeca koja žive u uvjetima siromaštva najranjivija, rezultati studija nisu toliko dosljedni. Neke studije pokazuju da su štetni učinci siromaštva najvidljiviji tijekom prvih nekoliko godina života, dok drugi ističu srednje djetinjstvo kao posebno osjetljivo razdoblje (Dearing, 2008).

Rezultati različitih istraživanja ukazuju na snažnu vezu između siromaštva i mnogih aspekata razvoja djeteta: kognitivnog i socioemocionalnog razvoja, školskog uspjeha, otpornosti i mehanizma suočavanja itd. Razlike između djece iz obitelji s nižim socioekonomskim statusom (SES-om) i njihovih imućnijih vršnjaka posebno su istaknute kada je riječ o kognitivnom i jezičnom razvoju. Neke studije pokazuju da djeca koja žive u uvjetima siromaštva do dobi od četiri godine postižu značajno niže rezultate na različitim ispitivanjima vještina i znanja od djece koja u tom razdoblju nisu živjela u siromaštvu (Dearing, 2008). Istraživanje Taylora, Dearinga i McCartneya (2004) čak je pokazalo da u nekim okolnostima siromaštvo može imati važniji utjecaj na dječji kognitivni razvoj od, primjerice, obrazovanja ili kognitivnih sposobnosti roditelja. Djeca slabijeg i niskog socioekonomskog statusa imaju znatno lošije rezultate od svojih vršnjaka iz srednje klase prema mnogim pokazateljima akademskog uspjeha, kao što su rezultati testova, ponavljanje razreda, negativna zaključna ocjena iz nastavnog predmeta, stopa završene srednje škole, stopa prijevremenog napuštanja srednje škole i završene godine školovanja (McLoyd, 1998).

Studije koje su se bavile učincima siromaštva na socioemocionalni razvoj pokazale su da i ovdje postoji povezanost. Proučavala su se široka područja: (1) eksternalizirane poteškoće (interpersonalni problemi), poput agresije, destruktivnog ponašanja i hiperaktivnosti, i (2) internalizirane poteškoće (intrapersonalni problemi), kao što su anksioznost, depresija i bojažljivost (Duncan i Brooks-Gunn, 1997; McLoyd, 1998; Brooks-Gunn i Duncan, 1997; Taylor, Dearing i McCartney, 2004). Također, pronađena je povezanost između siromaštva i niže razine socijalnih vještina u odnosima s vršnjacima i odraslima (Dearing, 2008).

Kod anksioznosti, bojažljivosti i depresivnosti nađena je snažnija povezanost s dugotrajnim siromaštvom, a objašnjava se kao posljedica utjecaja kroničnih nedaća na dječje neurobiološke stresne sustave (mladi koji žive u uvjetima siromaštva imaju veću vjerojatnost pokazati neuroendokrine markere kroničnog stresa nego mladi koji ne žive u istim uvjetima) (Dearing, 2008).

S druge strane, agresija, destruktivno ponašanje i hiperaktivnost snažnije su povezani s prolaznim siromaštvom jer ono donosi promjene, nedosljednost i nepredvidljivost u živote djece, a uobičajene reakcije na to su problemi u ponašanju - kao što su agresija ili hiperaktivnost (Dearing, 2008). Međutim, valja napomenuti da odnos između emocionalnih problema i života u uvjetima siromaštva nije isključiv niti jednostavan: djeca višeg socioekonomskog statusa također su ranjiva i podložna socioemocionalnim problemima, jer na ove probleme utječe čitav niz drugih faktora (npr. odsutnost i emocionalna neresponzivnost roditelja).

SIROMAŠTVO I OBITELJ: Odnos između ekonomske dobrobiti obitelji i psihološke dobrobiti djeteta

Teoretičari i istraživači koji se bave posljedicama siromaštva slažu se da su najčešća obilježja fizičkog okruženja i psihosocijalnih iskustava djece koja žive u uvjetima siromaštva:

- (1)** Nedostatak razvojno poticajnih i potpornih resursa, što uključuje nedostatak materijalnih resursa (knjige, igračke, didaktički materijali itd.) i psihosocijalnih resursa, kao što su ili vrijeme provedeno s roditeljima ili zajedničke obiteljske aktivnosti (Foster, 2002).
- (2)** Veliki broj diskretnih i kroničnih stresora koji izravno i neizravno utječu na dobrobit djece – razvojni psiholozi naglašavaju odnos između siromaštva i stresa roditelja koji može ograničiti pozitivna roditeljska ponašanja – kao što su toplina i odgovornost – i povećati neodgovornu, grubu ili nedosljednu brigu (Elder i Caspi, 1998). Istraživanja pokazuju da su roditelji koji žive u siromaštvu skloniji kažnjavanju svoje djece te su u manjoj mjeri osjetljivi na njihove potrebe nego drugi roditelji (Bradley et al., 2001). Osim toga, djeca koja žive u siromaštvu izložena su kaotičnom okruženju unutar i izvan svog doma, što ima negativan učinak na njihovu otpornost i konstruktivne mehanizme suočavanja sa stresom (Dearing, 2008). Također, često upisuju škole u kojima se postižu slabiji akademski rezultati. Izložena su vršnjačkom nasilju češće nego ostali vršnjaci, češće nemaju podršku i pozitivne interakcije sa svojim vršnjacima, a imaju i manje pozitivne interakcije s učiteljima (Pianta et al., 2002).

SIROMAŠTVO I OBRAZOVANJE: Utjecaj na razvoj djeteta i obrazovne ishode

Obrazovanje ima ključnu ulogu u prekidanju *začaranog kruga siromaštva*. Važnost obrazovanja naglašena je i kroz dokumente o ljudskim pravima i kroz studije o ekonomskom i društvenom razvoju. Prema Općoj deklaraciji o ljudskim pravima (1948), obrazovanje treba biti besplatno i obvezno (članak 26). Konvencija o pravima djeteta (Convention on the Rights of the Child) naglašava da obrazovanje treba biti dostupno svoj djeci bez diskriminacije pojedinih skupina djece (članak 28) i da bi trebalo biti visoke kvalitete (članak 29). Studije o ekonomskom razvoju pokazuju da je u mnogim zemljama obrazovanje glavna odrednica prihoda pojedinca – svaka godina školovanja rezultira povećanjem zarade za 10% (Burnett, 2008). Studije o društvenom razvoju pokazale su pak da obrazovanje ima pozitivan učinak na sve aspekte razvoja i dobrobiti djeteta. Da bi obrazovanje ispunilo ciljeve i maksimalno

razvilo potencijal svakog djeteta, ono mora biti visoke kvalitete. Međutim, u mnogim zemljama učenici pripadnici marginaliziranih skupina:

- suočeni su s lošom kvalitetom poučavanja i učenja
- u prenatrpanim su razredima
- nemaju materijale za učenje
- ne dobivaju dovoljno vremena za podučavanje
- suočavaju se s rodnim predrasudama
- poučavaju ih učitelji koji su neadekvatno educirani.

Iako kvaliteta obrazovanja ovisi o mnogim aspektima obrazovnih politika, učitelji i dalje imaju ulogu koja uglavnom određuje konačni rezultat obrazovnog procesa. Pokazali su se kao najutjecajniji na učenje jer njihovi stavovi, kao i nastavna praksa, značajno utječu na postignuća učenika. Studije pokazuju da od predškolske dobi pa nadalje učitelji učenike nižeg socioekonomskog statusa percipiraju manje pozitivno (nezrelo, s niskim sposobnostima samoregulacije, nesamostalne). Također, imaju općenito niža očekivanja od djece nižeg SES-a, a njihov status procjenjuju na temelju faktora poput načina govora i odjeće. Učitelji s takvim stavovima nerijetko posvećuju manje pozornosti djeci nižeg SES-a, osiguravaju im manje mogućnosti za učenje i ne potiču njihov uspjeh (McLloyd, 1998).

Postoji nekoliko čimbenika koji bi mogli utjecati na ovakvo poučavanje i praksu učenja:

1. **Vjerovanja u teoriju deficita** – Teorija deficita bila je dominantan način objašnjavanja zašto učenici iz skupina u nepovoljnom položaju pokazuju visoku stopu neuspjeha u školi. Ona uključuje uvjerenja da su neke skupine/učenici sklonije akademskom uspjehu od drugih skupina/učenika. Djeca iz marginaliziranih skupina obično se ne uklapaju u učiteljevu sliku o savršenom učeniku te su učitelji skloni razmišljati o tim učenicima iz perspektive onog što *učenici ne mogu, a ne iz perspektive njihovih mogućnosti*, i imaju niža očekivanja od njih (Gorski, 2008). Opasnost od teorije deficita leži u dobro poznatoj činjenici o utjecaju učiteljeva očekivanja na učenikova postignuća – učinak poznat kao *samoispunjavajuće proročanstvo* ili *Pygmalionov učinak* (Rosental i Jacobson, 1968). Proces samoispunjavajućeg proročanstva odvija se na sljedeći način: a) pojedinac ili cijela grupa je *etiketirana* (na primjer, učitelj etiketira učenike koji su u nepovoljnom položaju kao manje kompetentne i manje motivirane od drugih učenika), b) učitelj se počinje ponašati u skladu s etiketom koja je pripisana. Takvo ponašanje može biti vrlo *eksplicitno* u odnosu na etiketu (na primjer, učitelj posvećuje manje pozornosti učenicima iz skupina koje su u nepovoljnom položaju, daje manje kvalitetne upute i daje im manje objašnjenja nego drugim učenicima; rjeđe im se obraća i više ih kritizira itd.), ili *implicitno* (na primjer, učitelj tim učenicima pokušava „pomoći“ tako što im daje manje komplicirane zadatke/zadaci nego što to zahtijevaju njihovo trenutno znanje i vještine i c) pojedinac/grupa koja je etiketirana počinje se ponašati u skladu s etiketom (učenici koji su etiketirani kao manje kompetentni i/ili motivirani postižu niže rezultate od ostalih učenika, gube motivaciju za učenjem, napuštaju školu itd.), te time opravdavaju etiketu koju su dobili.

2. Vjerovanja u kulturu siromaštva – Mit o „kulturi siromaštva” govori da ljudi koji žive u uvjetima siromaštva dijele više ili manje monolitna i predvidljiva uvjerenja, vrijednosti i ponašanja koja su odgovorna za njihov status siromaštva (npr. da su lijeni, ne cijene obrazovanje, nisu motivirani za učenje itd.). Mit o „kulturi siromaštva” distrakcija je od opasne kulture koja uistinu postoji – kulture klasizma – i odvraća pozornost od onoga što je ljudima koji žive u siromaštvu uistinu zajedničko: nejednak pristup osnovnim ljudskim pravima (Gorski, 2008). Mehanizam povezan s mitom „kulture siromaštva” koji služi za opravdavanje predrasuda prema ljudima koji žive u uvjetima siromaštva i održava sustav ugnjetavanja poznat je kao „okrivljavanje žrtve” (Ryan, 1976). Prema mehanizmu „okrivljavanja žrtve”, korijeni društvenih problema nalaze se u obilježjima skupina koje imaju te probleme, umjesto da ih se smjesti unutar sustava koji je na različite načine opresivan te koji stvara nejednake prilike i mogućnosti za različite skupine. Primjenom tog mehanizma pokušavamo riješiti društvene probleme bez mijenjanja uvjeta koji ih zapravo stvaraju.

Mehanizam „okrivljavanja žrtve” odvija se kroz sljedeća četiri koraka:

- a) Definiran je problem i određena je ranjiva skupina pogođena njime (primjerice: *Djeca pripadnici romske nacionalne manjine postižu niže rezultate u školi i vrlo je vjerojatno da će napustiti školu.*)
- b) Vrijednosni sustavi, kultura i tipična ponašanja populacije s problemom i one bez problema se uspoređuju, obično putem stereotipa (npr. *Romi cijene slobodu, nisu naviknuti na rad, ne cijene obrazovanje, socijalno su deprivirani...*)
- c) Zaključuje se da uzrok problema leži u razlikama između populacije s problemom i one bez problema (npr. *Djeca pripadnici romske nacionalne manjine imaju problem jer njihovi roditelji ne cijene obrazovanje* – a zanemaruje se činjenica da su ti roditelji često nepismeni, da možda ne vide svrhu u obrazovanju djece koja nemaju mogućnost za pronalaskom posla, nemaju financijskih sredstva za odjeću i školski pribor i dr.)
- d) Provode se akcije usmjerene na promjenu „problematične” populacije (na primjer: promjena obiteljskih odnosa, isključivanje njihovog jezika i kulture, promjena njihove tradicije ili osposobljavanje za usvajanje ponašanja koja su tipična za grupe „bez problema” – uključivanje djece pripadnika romske nacionalne manjine u specijalne škole „da im bude lakše”; stvaranje pritiska roditeljima da upišu djecu u školu, ali zanemarivanje činjenice da djeca ne govore jezik ili nemaju preduvjete za uspješno pohađanje škole itd.). Mehanizam „okrivljavanja žrtve” zapravo služi jačanju predrasuda i racionalizaciji diskriminacije, tj. nejednakom postupanju prema različitim skupinama. Ovaj mehanizam često čini samu srž mnogih intervencija usmjerenih na ranjive skupine, kao što su akcije usmjerene na promjenu karakteristika rizičnih skupina umjesto mijenjanja okolnosti zbog kojih su te skupine ranjive i nejednako tretirane. Ovaj je mehanizam izrazito povezan s *natjecateljskim individualizmom*, gledištem koje se temelji na uvjerenju da je svatko odgovoran za svoj vlastiti uspjeh ili neuspjeh u životu, te da svatko ima jednaku šansu za neuspjeh ili uspjeh. Ovakvo stajalište ignorira ulogu rase, spola, društvene klase ili bilo kojeg drugog aspekta društvenog identiteta

osobe. Također, zanemaruje činjenicu da ne kreću svi s istih „startnih pozicija” i da su neki pojedinci od samog početka privilegirani pa je vjerojatnije da će oni uspjeti, za razliku od drugih koji nisu privilegirani.

Intervencije za poboljšanje dječjeg razvoja i obrazovnih ishoda

Programi i politike koji mogu ublažiti negativne učinke siromaštva na razvoj djece ovise o razumijevanju prirode siromaštva, kao i o glavnim uzrocima siromaštva (zajedno sa strategijama protiv siromaštva). Ako se siromaštvo definira isključivo u ekonomskom smislu (na temelju dohotka), programi i politike će se usredotočiti na povećanje prihoda, bilo kroz mogućnost zapošljavanja bilo kroz različite oblike socijalne pomoći. S druge strane, ako se shvati kao širi društveni nedostatak, tj. ne samo kao nedostatak materijalnih sredstava, nego i mogućnosti kao što su socijalna pripadnost, kulturni identitet, poštovanje, dostojanstvo, informacije i obrazovanje, onda će se programi i politike usredotočiti na promjenu društvenog konteksta u cjelini – konteksta koji negira jednaka prava i mogućnosti te potiče opresiju, nejednakost i nepravdu (Engle i Black, 2008).

Što se tiče uzroka siromaštva, neki ih istraživači i kreatori politika pripisuju pojedincima, njihovim kapacitetima, sposobnostima, kompetencijama, vrijednosnom sustavu, motivaciji, razini aspiracije / obrazovnih aspiracija itd. U tom smislu, intervencije kojima se oni koriste kako bi se bavili siromaštvom fokusiraju se na mijenjanje mišljenja pojedinaca, povećanje njihove motivacije i stupnja aspiracije, poboljšanje njihovih kapaciteta kroz programe obrazovanja i podrške. Glavni cilj ovakvih programa je poboljšati kapacitete pojedinaca ili skupina nižeg socioekonomskog statusa kako bi bili sposobni poduzeti svrsishodne radnje te djelovati (Narayan i Petesch, 2007). Problem s ovim pristupom je taj što on može pojačati stereotipe/predrasude prema ljudima nižeg SES-a (okrivljujući njih same za siromaštvo i marginalizaciju) te podržati represivne mehanizme koji održavaju sustav nejednakosti (tako da nastoje promijeniti osobe umjesto da mijenjaju nepravedni sustav).

Drugi pristup koji neki istraživači i kreatori politika imaju obuhvaća cijeli društveni kontekst i čimbenike socijalne isključenosti koji sprječavaju skupine ili kategorije ljudi da *izađu iz siromaštva*. Programi koji ciljaju na promjenu društvenog konteksta pokušavaju razviti i održati mehanizme podrške koji bi omogućili jednakost i socijalnu pravdu. To znači promjene u *strukтури prilika* koja se sastoji od dominantne institucionalne klime i društvenih struktura unutar kojih akteri u nepovoljnom položaju moraju raditi na zadovoljavanju svojih potreba i interesa (Narayan i Petesch, 2007). Kao što je zaključeno i u analitičkom Izvještaju o obrazovnim politikama i praksama estonskih škola, temeljenom na estonskim zakonima i na studijskom posjetu Estoniji u okviru projekta BRAVEdu, glavni uvjet za smanjenje jaza u postignućima učenika različitog socioekonomskog statusa je uvođenje univerzalnih mjera, bilo u pogledu izravne obrazovne politike bilo u pogledu socijalne i zdravstvene politike čiji je cilj podržati dobrobit učenika: „Većina mjera socijalne skrbi univerzalna je i usmjerena k pružanju jednakih mogućnosti školovanja za svu djecu, bez obzira na njihovo porijeklo, kao što su besplatan ručak i knjige za sve učenike.” (Mlekuž et al., 2018).

Strategije za smanjenje siromaštva mogu se podijeliti u tri kategorije (Dearing, 2008; Engle i Black, 2008):

1. Strategije koje se usredotočuju na smanjenje obiteljskog siromaštva **povećanjem prihoda** obitelji nižeg socioekonomskog statusa, a time i poboljšanjem psihološke dobrobiti djeteta.

Dokazi iz studija obiteljske ekonomske mobilnosti ukazuju na to da obiteljski prihodi *per se* utječu na obiteljska ulaganja u djecu, obiteljske stresne procese i posljedično na psihološki razvoj djece, te da poboljšanje ekonomskog blagostanja obitelji nižeg socioekonomskog statusa rezultira psihološkom dobrobiti djece. U SAD-u su programi za dodatne prihode i stambeno preseljenje (premještanje djece iz jako siromašnih četvrti u manje siromašne četvrti) rezultirali poboljšanjem dječjih akademskih postignuća i njihove dobrobiti, međutim dugoročne procjene ukazuju na složenost i varijabilnost učinaka tih programa (Engle i Black, 2008).

2. Strategije koje su usmjerene na prevenciju siromaštva i „ulaganja u budućnost“ i koje naglašavaju važnost obrazovanja, kao što je poticanje učenja kroz kvalitetno rano obrazovanje, unapređenje sposobnosti roditelja da podrže rano učenje, izgradnja profesionalnih kapaciteta učitelja itd.

a) Poboljšanje spremnosti za školu: Utjecaj kvalitetnih predškolskih programa

Procjena učinaka poboljšanja spremnosti za školu kroz kvalitetne predškolske programe u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju ukazuje na to da visokokvalitetna predškolska iskustva (u kombinaciji s uključivanjem roditelja i poboljšanjem zdravstvenog statusa) mogu imati značajne učinke na dječje jezične i kognitivne vještine do pete godine života (Engle i Black, 2008). Longitudinalne studije o programima intenzivne rane intervencije, kao što su *Perry Preschool Project* (Schweinhart et al., 2005) i *Abecedarian Project* (Campbell et al., 2002) pokazuju da je vjerojatnije da će djeca u intervenciji završiti srednju školu, pohađati fakultet, biti zaposleni na puno radno vrijeme i imati zdravstveno osiguranje; manje je vjerojatno da će biti uključeni u kriminalno ponašanje ili imati simptome depresije (Reynolds et al., 2007).

b) Sveobuhvatne strategije koje poboljšavaju razvoj djece prije polaska u školu

Cilj sveobuhvatnih strategija je rješavanje višestrukih učinaka nepovoljnog položaja djece na njihov razvoj i obrazovne ishode. Program *Early Head Start* odličan je primjer programa rane intervencije namijenjen promicanju pripravnosti za školu i sprječavanju negativnih učinaka siromaštva na obrazovna postignuća djece prije treće godine. Nedavna procjena temeljena na nasumičnom ispitivanju kod 3001 obitelji pokazala je da su djeca koja su sudjelovala u *Early Head Startu* do treće godine bila bolje pripremljena za predškolu od djece iz kontrolne skupine – definirano njihovim kognitivnim i jezičnim razvojem, emocionalnim angažmanom roditelja, neprekidnom pažnjom usmjerenom na igranje i niskom stopom agresivnog ponašanja (Love et al., 2005: 50). Osim toga, u usporedbi s roditeljima iz kontrolne skupine, roditelji djece kod kojih se interveniralo više su emocionalno pružali podršku, više su razgovarali, provodili više vremena čitajući svojoj djeci, te je bila manja vjerojatnost fizičkog kažnjavanja djece. Ovi nalazi ističu važnost uključivanja

roditelja u intervenciju i važnost mjerenja učinka intervencije na njihovo ponašanje i roditeljstvo (Engle i Black 2008: 250).

- c) Poboljšanje obiteljskih kapaciteta u svrhu podrške dječjeg razvoja i akademskih postignuća: obrazovanje roditelja i programi podrške

Cilj programa obrazovanja i podrške roditeljima je smanjiti negativne učinke siromaštva na obitelj kako bi se poboljšala dobrobit djece. Ti programi to ostvaruju različitim mehanizmima, uključujući zdravstvenu njegu ili sustav, kućne posjete osposobljenih radnika, kombiniranje savjetovanja s praćenjem napretka, održavanje grupnih sastanaka za roditelje i medijsko djelovanje (Engle i Black, 2008: 249). Brojne studije ukazuju na povezanost promjena u stavovima roditelja i praksi roditeljstva te kognitivnog i socioemocionalnog razvoja djece (Sweet i Appelbaum, 2004). Međutim, pitanje troškova i koristi od programa kućne posjete s ciljem obrazovanja i podrške roditeljima postalo je važno jer se pokazalo da nuspojave tih programa ne mogu opravdati troškove. Isto tako, neke druge studije ukazuju na to da programi kućnih posjeta i druge intervencije u roditeljstvu nisu dovoljne kada su u pitanju obitelji koje imaju najmanje sredstava te da je potreban sveobuhvatniji pristup (Gomby, Culross i Behrman, 1998).

Intervencije u nekim zemljama u razvoju koje su se pokazale učinkovitima obuhvaćale su aktivno učenje (vježbanje zadataka s djecom umjesto da se zadaci *samo odrade*) te demonstracije, a ne samo rasprave, bilo putem kućnih posjeta bilo putem grupnih sastanaka skrbnika (Engle i Black, 2008).

- d) Osaživanje učitelja kroz izgradnju njihovih profesionalnih kapaciteta kako bi se mogli nositi s nejednakostima u obrazovanju

Programi stručnog usavršavanja učitelja usmjereni su na obrazovanje za socijalnu pravdu i strategije koje učitelji mogu koristiti za stvaranje obrazovnog konteksta bez pristranosti i potlačenosti. Paul Gorski (2013) uvodi *koncept učitelja pismenog za pravednost* koji ima znanje, vještine i vrijednosti važne za nošenje s raznolikošću na način koji omogućava svim učenicima da u potpunosti razvijaju svoje potencijale. Učitelj koji je pismen za pravednost mora imati **spособnost da prepozna različite pristranosti i mehanizme** (implicitne ili eksplicitne) koji održavaju sustav nejednakosti, kako na razini učionice/škole tako i na razini obrazovne politike i na razini društva u cjelini. Kompetentni učitelj treba prepoznati predrasude i represivnu praksu u školskom kurikulumu, uključujući nastavne materijale, nastavne metode, udžbenike, metode vrednovanja učenika itd. Učitelj koji je pismen za pravednost (*Učitelj pravednosti*), prema Gorskom, treba imati **spособnost reagiranja na predrasude i nejednakosti** tako da pomogne učenicima i drugim kolegama da prepoznaju različite predrasude i represivnu praksu i da ih uključi u dijalog o tome kako se te prakse manifestiraju kroz nastavne materijale i udžbenike, interakcije u učionici i školske politike. Sposobnost dugoročnog ispravljanja predrasuda i nejednakosti i sprečavanje njihovog ponovnog pojavljivanja u učionicama i školama također je važna sposobnost učitelja. Učitelji trebaju biti sposobni zagovarati nepristranu i pravednu školsku praksu, trebaju koristiti različite pristupe u podučavanju učenika o različitim diskriminacijama i, također, moraju stalno vrednovati i razmišljati o vlastitoj praksi i njezinim utjecajima na učenike.

Sposobnost stvaranja i održavanja nepristranog i pravednog okruženja za učenje za sve učenike, koje potiče socijalnu interakciju i aktivno sudjelovanje učenika u procesu učenja, nije lak zadatak, pogotovo imajući na umu da su predrasude i ograničeni pojam identiteta ugrađeni u kognitivno, društveno i emocionalno djelovanje te da društva u kojima živimo jačaju konkurentnost i održavaju ideju nejednakosti na mnogo različitih razina (Vranješević, 2012). Sposobnost uspostavljanja suradničkog, inkluzivnog i sigurnog okruženja za učenje znači da učitelji pokazuju visoka očekivanja za sve učenike kroz pedagogiju višeg reda i kurikulum, da razumiju kako učenici imaju različite razine pristupa resursima te da kultiviraju okruženje u učionici u kojem se učenici osjećaju slobodnima za otvoreno i iskreno izražavanje (Gorski, 2013).

3. Strategije usmjerene na promjenu represivnih institucionalnih praksi i osnaživanje ljudi koji žive u uvjetima siromaštva

Prema nekim istraživačima i kreatorima politika, niti obrazovanje niti gospodarski rast zasebno nisu dovoljna strategija kada je u pitanju smanjenje siromaštva. Da bi strategija bila djelotvorna, potrebno je poduzeti sveobuhvatniji pristup i uključiti osnaživanje ljudi nižeg socioekonomskog statusa kako bi mogli „sudjelovati u gospodarskom rastu koji zahtijeva ulaganja u zdravstvo, obrazovanje i socijalnu zaštitu, kao i izgradnju institucija koje im omogućavaju sudjelovanje u odlukama koje oblikuju njihove živote” (Stern, 2003 navedeno u Engle i Black, 2008). Sveobuhvatna intervencija trebala bi promijeniti represivne institucionalne prakse, kojima se marginaliziranim skupinama uskraćuju mogućnosti za sudjelovanje, i zahtijevati strukture otvorenijih mogućnosti koje bi unaprijedile individualno i kolektivno djelovanje (Engle i Black, 2008). Sveobuhvatna intervencija trebala bi se odnositi i na moderirane, posredovane i transakcijske procese koji povezuju siromaštvo i razvoj djeteta. Prema Fullanu (1991), da bi se postigle promjene, potrebna je rekultivacija, tj. promjena dominantnih stavova, vrijednosti i pogleda, i restrukturiranje, tj. promjena sustava koji bi podržao promjenu stavova i učinio ih održivima. To znači da moramo temeljito i sustavno raditi na promjeni institucionalne represivne prakse, kako u obrazovanju tako i u društvu, kako bismo stvorili uvjete za djecu/ljude koji su u riziku od siromaštva da preuzmu aktivniju ulogu u odlukama koje utječu na njihove živote.

2. SUOČAVANJE SA SOCIOEKONOMSKIM NEJEDNAKOSTIMA U ŠKOLI

Posao je učitelja naučiti učenike da u sebi vide životnu snagu.

Joseph Campbell

Istraživanja spomenuta u prethodnom poglavlju ukazala su na negativan utjecaj siromaštva na socioemocionalni razvoj učenika, kao i na školski uspjeh.

Škola igra važnu ulogu u kontekstu socioemocionalnog razvoja mladih – posebno za mlade iz obitelji s rizičnim faktorom. Obrazovna postignuća učenika ovise o tome kako se oni osjećaju u školi – istraživanja pokazuju da socijalna okolina dodatno doprinosi obrazovnom postignuću povrh samog obrazovanja (Prosser, 1999 navedeno u Vuković Vidačić, 2016).

Hoće li škola biti **rizični faktor** – mjesto gdje su djeca i mladi izolirani, diskriminirani, gdje razvijaju nove i dodatne probleme u ponašanju, ponašaju se agresivno ili se povlače i postaju pasivni i depresivni? Ili će biti **zaštitni faktor**, sigurno mjesto na kojem imaju podršku u razvijanju svojih kompetencija, gdje mogu učiti kako upravljati emocijama, upoznati sebe, izgraditi samopouzdanje i samopoštovanje, osobnu odgovornost, naučiti asertivno komunicirati, izražavati se i ostvariti se kreativno? (Pavlović et al., 2017) To ovisi o zajedničkim vrijednostima, uvjerenjima, navikama, ponašanju svih dionika škole (školski zaposlenici, učenici i roditelji) koji će zajednički raditi na razvoju **pozitivne školske klime**, koja izravno utječe na dobrobit učenika.

Izvrješće o sreći i dobrobiti (Helliwell et al., 2015 navedeno u Pavlović et al., 2017) pokazalo je da škole koje daju prednost dobrobiti učenika imaju potencijal postati učinkovitije, njihovi učenici imaju bolje obrazovne rezultate i bolja životna postignuća. „Sreća, dobrobit i uključenost djece i mladih ovise u mnogome o vodstvu, podršci i razumijevanju odraslih. U kontekstu škole, upravo demokratsko upravljanje koje se temelji na poštivanju različitosti, interkulturalnosti, ljudskim pravima, ovlašćivanju i sudjelovanju učenika, osoblja i ostalih sudionika u donošenju važnih odluka u školi, stvara temelje za kvalitetan rad koji je orijentiran na dobrobit svakoga pojedinca (i to ne samo na učenike, već i na odgojno-obrazovne djelatnike, roditelje, a posljedično i na lokalnu zajednicu)” (Pavlović et al., 2017).

Je li potrebno čekati školske reforme, bolje financijske uvjete ili svaka škola već danas može započeti s kreiranjem pozitivne školske klime?

Iako obrazovni sustavi u različitim zemljama ne dijele iste preduvjete potrebne za rad škola, istraživanje provedeno u Estoniji potvrdilo je da su preduvjeti potrebni za pozitivnu školsku klimu univerzalni i besplatni te da ovise o suradnji između svih dionika života škole, s posebnim naglaskom na učenike.

Dokazi iz Estonije (Mlekuž et al., 2018) pokazuju da **suradnju** između vodstva škole, učitelja, roditelja i učenika treba smatrati vrijednošću. Učitelji u Estoniji aktivno rade na upoznavanju obitelji učenika, osobito na početku njihovog školovanja. Oni smatraju da je odnos između učenika i školskog osoblja vrlo važan. Također, roditelji su uključeni u školu putem sastanaka na kojima raspravljaju o općim planovima vezanim za budućnost škole, a to je vrlo važno za učenike nižeg socioekonomskog statusa (SES-a) jer uključenost roditelja smanjuje rano napuštanje škole (School Education Gateway 2015). Konačno, u slučaju da učenici imaju problem, stručni suradnici, socijalni radnici i učitelji zajedno rade na rješavanju njihova problema.

Kada se govori o međusobnoj suradnji svih dionika škole, važno je učenicima *dati glas* kako bi izrazili svoje ideje i želje o školskom životu i pravilima, što se može postići kroz sudjelovanje u **upravljanju školom**. U slučaju škola u Tallinnu sindikat učenika ima ogroman utjecaj i važan je dionik u donošenju odluka – na primjer, učenici su stavili „veto” na školski razvojni dokument koji nije predviđao vegetarijanski meni u školskoj kantini. Osim toga, učenici mogu podržati učitelje u poučavanju te koristiti ili izgrađivati svoje kompetencije u različitim područjima. Mladi ljudi koji osjećaju da imaju sposobnost promijeniti nešto vezano uz sebe ili svoje okruženje, imaju i veću otpornost na poteškoće i prilagodljiviji su životnim izazovima (Sharp, 2014). Štoviše, ovaj osjećaj može pomoći učenicima u povećanju njihovog angažmana u vlastitom razvoju te njihovoj zajednici (Welzel i Inglehart, 2010), što može rezultirati povećanjem njihove dobrobiti (Seligman, 2011).

Učenici na život škole i stvaranje pozitivne klime mogu utjecati i kroz **izvannastavne aktivnosti**. Važno je da izvannastavne aktivnosti budu predložene od strane učenika, u skladu s njihovim interesima, a ako je riječ o volonterskim aktivnostima, da učenici budu ti koji detektiraju probleme kojima se žele posvetiti te predlažu aktivnosti koje žele organizirati. U Estoniji su prepoznali važnost izvannastavnih aktivnosti pa svaka škola ima stalno zaposlenog voditelja slobodnih aktivnosti učenika.

Brojna su istraživanja pokazala da sudjelovanje učenika u izvannastavnim aktivnostima može rezultirati mnogim dobrobitima, kao što su veće samopoštovanje učenika, veća otpornost učenika i niže stope depresije (Fredricks i Eccles, 2006), niža stopa napuštanja škole, niža stopa delinkvencije i rjeđa uporaba sredstava ovisnosti (Mahoney i Cairns, 1997).

Sudjelovanje u izvannastavnim aktivnostima povezano je s boljim akademskim rezultatima, višim ocjenama, boljim rezultatima na testovima, školskim angažmanom i obrazovnim aspiracijama (Eccles i Barber, 1999). Zaff et al. (2003) tvrde da sudjelovanjem u strukturiranim izvannastavnim aktivnostima (INA) mladi ljudi mogu istražiti u čemu su dobri i time povećati osjećaj vlastite vrijednosti. Također, na taj način mogu izgraditi značajne mentorske odnose s brižnim odraslim osobama

i tako potpuno osigurati okruženje za napredak. Feldman i Matjasko (2005) tvrde da bi sudjelovanje u INA-ma mogao biti jedan mikrosustav koji mladi ljudi sami biraju, jer odgovara njihovim potrebama i talentima, a takav mikrosustav koji odgovara na učeničke potrebe može biti posebno vrijedan ako njihove potrebe nisu zadovoljene u drugim mikrosustavima. To je osobito važno za učenike niskog socioekonomskog statusa koji su izloženi većem riziku od napuštanja škole, a njihovo je sudjelovanje u INA-ma možda jedini dio školskog konteksta u kojem se mogu osjećati kompetentnima. Izvannastavne aktivnosti pomažu u stvaranju ili održavanju pozitivne školske klime jer otvaraju mogućnosti za suradnju među dionicima škole, stvarajući tople i poticajne odnose te zajednički razvoj školskog identiteta, vrijednosti, stavova i ponašanja.

Sljedeći tekstovi pružaju uvid u primjere dobre prakse iz škola koje sudjeluju u BRAVEdu projektu, kao i iz drugih škola koje njeguju pozitivnu školsku klimu kroz slične projekte.¹ Te su škole provodile aktivnosti koje su omogućile učenicima da postanu aktivni subjekti čija su mišljenja važna, različitosti se prihvaćaju, a suradnja se podržava. Uz to, ove škole prepoznaju važnost uključivanja roditelja i cijele zajednice u svoj rad: učitelji, učenici i roditelji postaju suradnici koji zajednički doprinose razvoju sretne škole, gdje učenici postižu bolje akademske i životne uspjehe.

Ovi primjeri ne etiketiraju određene učenike kao učenike niskog socioekonomskog statusa, ali provedbom ovakvih aktivnosti sa svim učenicima, učenici niskog socioekonomskog statusa također primaju pomoć, u smislu da se osjećaju prihvaćeno, da prepoznaju i razvijaju svoje kompetencije te da imaju mogućnosti biti u poziciji onih koji pomažu.

Predstavnici estonskih škola također ističu kako nemaju posebne strategije za rad s učenicima niskog socioekonomskog statusa, već da održavanjem poticajne školske klime – u kojoj je glas svakog učenika važan; gdje se učenicima daje podrška da prepoznaju i razvijaju svoje kompetencije, da upoznaju sebe, razvijaju samopoštovanje, pomažu jedni drugima i uče jedni od drugih – stvaraju okolnosti koje doprinose razvoju punog potencijala svih učenika, kao i njihovu boljem akademskom postignuću.

¹ <https://startthechange.net/>

▶ 2.1. PRIMJERI DOBRE PRAKSE IZ ŠKOLA

> Osnovna škola Dane Krapčev <

▶ Zdrava hrana za zdravu budućnost

Osnovna škola Dane Krapčev nalazi se u blizini SOS Dječjeg sela u Skoplju iz kojeg većina djece pohađa ovu školu. Imajući na umu da su njihovi učenici različitog vjerskog, etničkog i socijalnog podrijetla, škola je u prošlosti organizirala mnoge aktivnosti s ciljem poboljšanja odnosa među učenicima, podizanja svijesti o sličnostima između učenika i poboljšanja suradnje roditelja i škole. Jedna od akcija provedenih prethodnih mjeseci je istraživanje teme zdrave hrane. Ova tema je odabrana jer je važna za svu djecu u školi – bez obzira na različitosti svi se trebamo slagati oko zdrave hrane i zdravih prehrambenih navika među djecom.

Nakon obavještanja svih relevantnih strana te konzultacije s istima (Ministarstvo, ravnatelj škole, roditelji), *putovanje* je započelo. Kako bi se upoznali sa svim fazama koje su potrebne kako bi hrana došla s *polja do njihovih stolova*, učenici su imali priliku posjetiti poljoprivredno područje i Fakultet poljoprivrednih znanosti i prehrane gdje su im stručnjaci predstavili metode proizvodnje zdrave hrane. Nadalje, učenici su posjetili tvornicu zdrave hrane u Skoplju i obližnju tržnicu kako bi se upoznali i s proizvodnjom i s plasmanom hrane.

Od voća i povrća koje su tamo kupili, učenici i učitelji su u školi zajedničkim snagama pripremili razne salate. Kako bi se bolje upoznali s tim gdje žive mnogi njihovi vršnjaci, svi su učenici otišli u SOS Dječje selo u sklopu aktivnosti „Gosti u kući naših prijatelja”. Učenici su svojim domaćinima, prijateljima iz škole, kao dar donijeli svu hranu koju su zajednički pripremili te su je zajedno i isprobali. Svi učenici i učitelji nosili su iste majice čime su željeli istaknuti da bez obzira gdje živimo ili kakvo je naše socijalno podrijetlo, svi imamo slične potrebe i težnje, među kojima su najvažnije učiti, družiti se s prijateljima, biti prihvaćen i biti sretan.

Kao rezultat ove aktivnosti učitelji su izvijestili o povećanom druženju među učenicima u školi. Odlazak kod prijatelja u kuću, zajednička priprema projekata, pisanje domaćih zadaća i proslava različitih događaja postali su učestaliji među svim učenicima. Osim toga, dobar pokazatelj dobrobiti ove aktivnosti je činjenica da su učenici stalno inicirali i tražili da sudjeluju u sličnim aktivnostima.

Kako bi se potaknuli bolji odnosi među učenicima, učitelji su odabrali teme i aktivnosti u koje se mogu uključiti mnogi učenici, bez obzira na razred, interese, školski uspjeh ili socijalni status obitelji. Na taj su način doprinijeli stvaranju boljih odnosa između učenika, ali i učenika i učitelja, što je važno za stvaranje brižne i poticajne školske sredine.

SOS Dječje selo dom je učenika bez roditeljske skrbi te učenika iz obitelji u riziku - raznolikost koje su učenici svjesni i koja je često izvor predrasuda. No kroz ove aktivnosti učenici su imali priliku učiti o međusobnim različitostima, ali i osvijestiti ono što im je svima zajedničko kao djeci, ali i kao učenicima koji dijele i sukreiraju svoju školsku svakodnevicu.

> Osnovna škola Tišina <

Slovenska osnovna škola Tišina radi na uspostavljanju atmosfere podrške, razmjene znanja i vještina među učenicima različite dobi, ali i njihovih učitelja.

▶ Vršnjačka medijacija

Ova je škola prepoznala medijaciju kao metodu kojom se na nenasilan način mogu rješavati sukobi među učenicima, no i kao priliku da učenici nauče prihvaćati međusobne razlike i različita mišljenja te porade na međusobnim odnosima. Na taj način učenici mogu preuzeti odgovornost za rješavanje sukoba, bez intervencije odrasle osobe koja će donijeti *presudu tko je kriv*.

Nakon što su učitelji prošli edukaciju o medijaciji, naučeno su prezentirali svojim kolegama u školi. Učitelji su zatim s medijacijom upoznali učenike, ali i njihove roditelje, a neki od učenika postali su mladi medijatori kojima se vršnjaci mogu javiti ako naiđu na problem koji sami ne mogu riješiti.

Učitelji su posebno ponosni jer učenici ne doživljavaju medijaciju samo kao metodu za rješavanje sukoba, već koriste različite naučene tehnike medijacije (aktivno slušanje, prepoznavanje svojih i tuđih emocija i potreba, pronalazak zajedničkog rješenja...) u svakodnevnom životu. Učenici znaju da im u rješavanju sukoba može pomoći medijator, ali su naučili sami rješavati svoje probleme, bez intervencije treće strane.

„Čini se zanimljivim riješiti svađu na miran način”, i „Nisam dovoljno tolerantan” – samo su neki od komentara učenika koji ukazuju na želju za promjenom i preuzimanjem inicijative u rješavanju sukoba.

Implementacija vršnjačke medijacije u škole utječe na smanjivanje nasilja, vandalizma i isključivanja te doprinosi razvijanju pozitivnih socijalnih stavova i ponašanja djece i mladih. Učenici lakše prihvaćaju školu kao mjesto gdje grade svoj identitet i samopoštovanje te se uče samostalnosti izvan svoje obitelji.

Uzimajući u obzir da istraživanja pokazuju kako odrastanje u siromaštvu utječe na razvoj socioemocionalnih problema kao što su agresivnost i destruktivno ponašanje (McLloyd 1998; Brooks-Gunn i Duncan 1997; Taylor, Dearing i McCartney 2004), razgovor o nenasilnom rješavanju sukoba te razvijanje vještina medijatora uvelike mogu pomoći učenicima nižeg socioekonomskog statusa, ali i svim učenicima, da grade kvalitetnije odnose, bolje komuniciraju te bolje razumiju sebe, svoje emocije i svoje odnose s drugima.

Uzmi moju malu ruku i budi mi prijatelj

Ovaj je projekt nastao kako bi se mlađi učenici u školi osjećali ugodno, na način da im stariji učenici prave društvo, daju savjete i pružaju pomoć u učenju, s ciljem bolje prilagodbe novom okruženju. Prvi je korak bio pronaći učenike koji imaju mogućnost pružiti određenu pomoć ili one kojima je pomoć potrebna te su je spremni prihvatiti. Sljedeći korak bio je organizirati učenike i napraviti parove mlađi – stariji učenik. Učitelji su pomagali u uparivanju učenika prema njihovim potrebama – primjerice, učenici koji su dobri u određenom školskom predmetu mogli su biti upareni s onima kojima je potrebna pomoć u tom predmetu, dok su učenici viših razreda koji nisu bili izvrsni ili vrlo dobri u nekom predmetu mogli pomoći učenicima nižih razreda s manje složenim sadržajima. Ovaj projekt pomogao je razviti odnose između učenika različite dobi, dok su u isto vrijeme stariji učenici imali priliku pomoći drugima bez obzira na njihova školska postignuća. Na taj je način učenicima omogućeno da razviju svoje kompetencije, samopoštovanje i da se ne vrednuju samo na temelju školskog uspjeha.

Aktivnosti ovog tipa pomažu u stvaranju brižnog i poticajnog školskog okruženja koje je pokazalo svoju najjaču pozitivnu povezanost s postignućima učenika u školama u kojima većina učenika dolazi iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa (Battistich et al., 1995).

Velik dio istraživanja pokazuje da se učenički potencijal za akademski uspjeh povećava kada se potiče suradničko učenje, grupna povezanost, poštovanje i međusobno povjerenje učenika (Vuković Vidačić, 2016).

Donesi knjigu, uzmi knjigu

U školi je osnovan kutak „Donesi knjigu, uzmi knjigu“. U ovom kutku učenici mogu razmjenjivati knjige, uzeti knjigu koja im je potrebna ili donirati onu koju više ne trebaju. Zahvaljujući tome, učenici su naučili reciklirati i ponovno koristiti stare stvari – a čak i više od toga: „Učenici su bili zadovoljni svojim ‘novim’ knjigama i osjećali su se zadovoljnima jer su učinili nešto kako bi se drugi osjećali dobro“, objasnila je učiteljica, voditeljica projekta.

Ovakvi projekti otvaraju mogućnost pružanja pomoći učenicima nižeg socioekonomskog statusa koji nemaju odgovarajuća materijalna sredstva. Kroz takve aktivnosti, oni nisu izdvojeni kao netko kome je potrebna pomoć i nisu izloženi dodatnom stresu. Svi učenici mogu donijeti ili uzeti nešto, svatko se osjeća kao dio grupe čiji članovi razmjenjuju materijale bez razmatranja tko je nešto uzeo ili ostavio.

Slična aktivnost se provodi u školi Tallinn broj 32 u Estoniji. Učitelji doniraju svoju svečanu odjeću (haljine ili odijela) koju učenici mogu posuditi kako ne bi morali kupovati svečanu odjeću za svoj maturalni ples. Haljine rado posuđuju svi učenici, bez obzira na socioekonomski status.

U Osnovnoj školi dr. Vinka Žganca učenici izrađuju različite predmete koje prodaju na izložbama. Taj novac se koristi za kupnju razne opreme (materijala) potrebnih za rad u razredu (bojice, škare, bilježnice...). Materijali su zajednički, učenici ih posuđuju te vraćaju nakon nastave. Na taj su način različiti materijali dostupni svim učenicima, što je posebno važno za učenike s niskim socioekonomskim statusom.

> Osnovna škola dr. Vinka Žganca <

U ovoj hrvatskoj osnovnoj školi učenici i učitelji zajednički osmišljavaju različite aktivnosti i projekte te koriste svaku priliku za suradnju s roditeljima i lokalnom zajednicom. Budući da ovu školu pohađaju i učenici pripadnici romske nacionalne manjine, mnogi projekti stavljaju u fokus učenje o romskoj kulturi i suočavanje s predrasudama.

Etno slikovnica naše učionice

„Etno slikovnicu naše učionice” izradili su učenici i njihovi učitelji. Cilj ove aktivnosti bio je pomoći učenicima da razviju znatiželju za upoznavanjem drugih kultura i načina proslave blagdana u obiteljima različitih vjeroispovijesti. Također, cilj je bio bolje međusobno upoznavanje, bolje upoznavanje svojih obitelji, kao i obitelji svojih vršnjaka. Roditelji su pozvani da daju doprinos stvaranju slikovnice u obliku obiteljskih fotografija, opisa blagdanskih običaja iz svog djetinjstva (koje su učenici marljivo zapisivali) te popunjavanja upitnika potrebnih za izradu slikovnice. Prikupljeni materijali objedinjeni su u slikovnicu koja je predstavljena na školskoj izložbi, a svi učenici su je ponijeli na dar svojim obiteljima kao podsjetnik na jedno lijepo druženje i učenje.

Kako bi roditelji došli u školi, družili se s učenicima i učiteljima i međusobno bolje upoznali, pozvani su da na dan škole pokažu učenicima svoje igre iz djetinjstva, odsviraju neki tradicionalni instrument, predstave i uvježbaju s učenicima neku tradicionalnu pjesmu... „Najvažnije je uspostaviti dobru suradnju s roditeljima, sve im potanko objasniti i razbiti strah i sram kod nekih roditelja”, rekla je učiteljica, voditeljica aktivnosti.

Izrada ove slikovnice izmamila je mnogima osmijeh na lice: učenici, roditelji, bake i djedovi zajedno su radili na prikupljanju materijala za slikovnicu, učenici su bili ponosni na svoje roditelje i njihov doprinos; roditelji su rekli da ih je ovaj projekt vratio u djetinjstvo, a tijekom predstavljanja slikovnice bili su vidljivo zadovoljni kada su vidjeli rezultate nečega na čemu su naporno radili! Učenici su bolje upoznali svoje kolege i njihove roditelje, a uz to su bili posebno radosni jer su prepoznali raznolikost u učionici kao vrijednost koju treba njegovati.

Kroz ovu aktivnost roditelji su se u školi osjećali dobrodošlima, a time postaje vjerojatnije da će češće dolaziti u školu i biti dio školskog života svoje djece. To pridonosi izgradnji osjećaja brižne, poticajne školske klime koja odgovara na potrebe svih učenika, a temelji se na suradnji svih dionika – što je posebno važno za učenike niskog socioekonomskog statusa (Battistich et al., 1995).

Uključenost roditelja smanjuje rano napuštanje školovanja koje je učestalije kod učenika nižeg SES-a (School Education Gateway, 2015).

Из наших крајева: Срби из Вашије, у Хрватској.

Roditelji uče čitati i pisati

Na individualnim sastancima nekoliko majki pripadnica romske nacionalne manjine iskazale su želju za učenjem čitanja i pisanja kako bi mogle pomoći svojoj djeci u učenju. Učitelji su se odmah angažirali nakon odobrenja ravnateljice organiziran je roditeljski sastanak na kojem su i drugi roditelji pozvani na sudjelovanje. Nakon toga su svi zainteresirani roditelji zamoljeni za pismeni pristanak te je započela potraga za učiteljima koji bi dobrovoljno pomogli roditeljima. Dugoročni cilj ove škole je uključivanje djece koja bi sa svojim roditeljima vježbala čitanje i pisanje, zajedno učila i družila se.

Često se vjeruje da neki roditelji nisu zainteresirani za obrazovanje svoje djece (Gorski, 2008), ali potrebno je osvijestiti da nisu svi roditelji imali jednaku priliku za obrazovanje, da se možda ne osjećaju dobrodošlo u školama ili ne mogu pomoći djeci s učenjem jer ni sami ne znaju čitati ili pisati.

Projektni dan – učenje romskog jezika

S obzirom na prisutnost različitih predrasuda prema Romima, učitelji ove škole odlučili su pronaći način da se učenici bolje upoznaju s romskom kulturom i jezikom. Kako bi to i ostvarili, posvetili su jedan školski dan učenju o romskoj kulturi, a ulogu učitelja preuzeli su učenici pripadnici romske nacionalne manjine. „Bilo je važno upoznati roditelje sve djece s planiranim aktivnostima i dobiti njihov pristanak”, rekla je učiteljica. „Nažalost, neki roditelji nemaju razumijevanja za takav način rada i potrebno im je dodatno objašnjenje zašto želite provesti takav projektni dan”, dodala je.

U ovu su aktivnost bili uključeni roditelji učenika romske nacionalnosti koji su pomogli u sadržajnom osmišljavanju dana te pripremanju rečenica na romskom jeziku. I ova je aktivnost pomogla uključivanju roditelja u školske aktivnosti, a učiteljica navodi kako je primijetila da su djeca nakon cjelodnevne uloge učitelja dobila samopouzdanje za daljnja druženja i rad, bili su sretni i ponosni na svoju kulturu i jezik te su osvijestili kako i oni mogu podijeliti neko znanje sa svojim vršnjacima. „Djeca su postala svjesna da njihovi vršnjaci Romi govore dva jezika, neki učenici su shvatili zašto je učenicima romske nacionalnosti teško govoriti hrvatski jezik – njima je hrvatski jezik strani jezik, baš kao i engleski”, rekla je učiteljica. Dan posvećen romskoj kulturi završio je romskom pjesmom koja je dostupna na sljedećoj poveznici: <https://youtu.be/NlM7-P4UYol>

Kako tvrdi Gorski (2008), učenici iz marginaliziranih skupina često se ne uklapaju u sliku učitelja o savršenom učeniku te su učitelji skloni razmišljati o tim učenicima iz perspektive onog što učenici ne mogu, a ne iz perspektive njihovih mogućnosti.

Pronađite način da učenike uključite kao stručnjake, pogotovo učenike iz marginaliziranih skupina, jer na taj način učenici osjećaju da mogu doprinijeti i utjecati na svoje okruženje, a taj im osjećaj može pomoći u povećanju angažmana oko vlastitog razvoja.

Osnovna škola Motovun smatra važnim da učenici od najranije dobi uče kako biti aktivni građani.

► *Budi mi prijatelj*

Ovaj projekt nastao je u suradnji s Domom za odrasle osobe „Motovun” koji se nalazi na području općine Motovun, a njegova glavna djelatnost je briga za odrasle osobe s problemima mentalnog zdravlja.

Kao što mu samo ime govori, ovaj je projekt nastao s ciljem razvijanja prijateljstva među učenicima i korisnicima Doma kroz aktivnosti koje će pridonijeti poboljšanju kvalitete života s obje strane.

Kroz razne radionice učenici su provodili vrijeme s korisnicima Doma sudjelujući u aktivnostima korisnima za cijelu zajednicu. Aktivnosti su uključivale: skupljanje lišća i uređenje okoliša Doma, zajedničko pripremanje slastica, uređenje Doma za predstojeće božićne blagdane, izradu čestitki i dekoracija, pomoć korisnicima pri proljetnom uređenju okoliša i njihova vrta, pomoć pri brizi oko životinja, zajednička šetnja i druženje.

Radionice koje su se održavale u školi uključivale su sve njezine učenike, a bile su usmjerene na izradu kauča i stola od paleta, bojenje guma, izradu igara na otvorenom („školica” i Twister), postavljanje ljuljački i ostalih adekvatnih sprava u školskom dvorištu te međusobno druženje u školi. Učenici su razvili osjećaj djelovanja i predanosti s ciljem pokretanja promjena u svojoj lokalnoj zajednici, pridonoseći osjećaju prihvatanja i samopoštovanja ljudi koje zajednica često zbog neznanja i predrasuda ne prihvća.

Nadamo se da će ovi učenici biti kreatori promjena u svojim lokalnim zajednicama, oni koji će se boriti protiv predrasuda i svojim primjerom pokazati kako biti inicijatori pozitivnih promjena u lokalnoj zajednici, zemlji, pa i svijetu.

Brojna su istraživanja pokazala da sudjelovanje učenika u izvannastavnim aktivnostima može rezultirati mnogim dobrobitima, kao što su veće samopoštovanje učenika, veća otpornost učenika i niže stope depresije (Eccles i Barber, 1999; Fredricks i Eccles, 2006; Mahoney i Stattin, 2000), niža stopa napuštanja škole, niža stopa delinkvencije i rjeđa uporaba sredstava ovisnosti (Mahoney i Cairns, 1997).

Sudjelovanje u izvannastavnim aktivnostima povezano je s boljim akademskim rezultatima, višim ocjenama, boljim rezultatima na testovima, školskim angažmanom i obrazovnim aspiracijama (Eccles i Barber, 1999; Marsh i Kleitman, 2002).

Volontiranje pomaže u stjecanju iskustava i kompetencija koje su potrebne i korisne za aktivno sudjelovanje u društvu, osobni razvoj i dobrobit. Volontiranje povećava samopouzdanje i akademske vještine, a orijentaciju kod zapošljavanja čini jasnijom (Roth, Pavlović i Morić, 2015). Također, povećava osjećaj sreće, zadovoljstva životom, samopoštovanje, osjećaj kontrole nad vlastitim životom, fizičkim zdravljem i depresijom (Thoits i Hewitt, 2001).

Ovi ishodi su posebno važni za učenike nižeg SES-a koji, kad su spomenuti razvojni aspekti u pitanju, ne kreću u školu s istih 'startnih pozicija' kao njihovi vršnjaci, a često i ne dobivaju potrebnu podršku tijekom nastave.

Volontirajući, učenici nižeg SES-a imaju priliku pružiti neki oblik pomoći, što je važno jer su često stavljeni u poziciju da se pomoć pruža njima. Također, volontiranje može povećati njihovu sklonost aktivnom sudjelovanju u lokalnim zajednicama.

Osnovna škola Trpinja s ponosom ističe svoj moto „Mi uvažavamo individualne razlike, svaki učenik prema svojim sposobnostima“, i neprestano rade s učenicima na tome da slijede ovaj moto te da se na taj način odnose jedni prema drugima.

▶ **Vršnjačka podrška u učenju**

Iako je vršnjačka podrška u učenju uvijek dobrodošla te je i razvijena u mnogim školama, često se pogrešno smatra da je mogu provoditi samo odlični učenici. U OŠ Trpinja vodili su se idejom da svaki učenik može pomoći u učenju nekome od mlađih kolega. Tako su stariji učenici s nižim ocjenama iz matematike pomagali najmlađim učenicima svoje škole oko matematičkih zadataka. Mlađi učenici dobili su potrebnu pomoć, a stariji učenici povećali su svoje samopoštovanje i stekli veću motivaciju za učenjem. Postoji li bolji način učenja i ispravljanja ocjena od ovog? Na ovaj se način također uklanjaju često dodijeljene etikete – da netko nije dobar u nekom predmetu – što često demotivira učenike u njihovom daljnjem rastu i napretku.

Učenicima nižeg SES-a potrebna je dodatna podrška u učenju jer uvjeti života u siromaštvu mogu utjecati na njihov školski uspjeh. Međutim, važno je učenicima koji trebaju pomoć pružiti mogućnost da i sami pomažu. Možda mogu pomoći u učenju učenicima nižih razreda, ili se mogu uključiti u razne volonterske akcije u školi i lokalnoj zajednici. To je važno za njihovo samopouzdanje, otpornost, školski angažman i obrazovne aspiracije, kao i druge spomenute dobrobiti izvannastavnih aktivnosti.

Mali, a veliki – veliki, a mali

Škola je razvila još jedan projekt pod nazivom „Mali, a veliki – veliki, a mali”. Kako objašnjavaju, učenici su ovdje „mali”, a „veliki” su stariji sumještani u lokalnoj zajednici. Cilj ove radionice bilo je neformalno druženje uz razmjenu vještina i znanja. Stariji su se prisjećali svojih školskih dana te su podijelili različite anegdote s učenicima. Također, pokazali su učenicima kako se šije te su im predstavili i različite igre iz svoje mladosti. S druge strane, učenici su starijima pokazali kako koristiti mobilne telefone, tablete i osobna računala. Komentari učitelja najbolje pokazuju koliko je ovo okupljanje donijelo radosti i učenicima i starijima: „Nije se znalo ko je ovde ‘veliki’, a ko ‘mali’ jer su na licima naših gostiju lebdeli osmesi kao kod razigrane dece”.

Učenici razvijaju niz isprepletenih znanja, vještina i stavova u području građanskog obrazovanja, osobnog i socijalnog razvoja kada uče o aktivnom građanstvu kroz izravno sudjelovanje u lokalnim volonterskim akcijama. Također, razvijaju bolje međusobne odnose, osjećaj pripadnosti školi te ih se osnažuje u uvjerenju da mogu pokrenuti promjenu u svojim, ali i tuđim životima. (Pavlović et al., 2017).

„Učenici etiketirani kao ‘problematici’ bili su najaktivniji i najodgovorniji u volonterskim akcijama. Dobili su priliku pokazati svoje potencijale i vrline izvan obrazovnog procesa.”

Učiteljica, projekt „Pokreni promjenu”, 2013. – 2015.

U ovoj hrvatskoj školi, kroz aktivnosti u okviru projekta „Pokreni promjenu”, učenici su rekli da žele podići svijest o socioekonomskim razlikama među učenicima, kao i o potrebi uzajamnog poštovanja, bez obzira na materijalni status.

Vidim čovjeka

Škola je provela projekt pod nazivom „Vidim čovjeka” s ciljem usmjeravanja i osnaživanja učitelja za razgovor s učenicima o ekonomskim razlikama, kao i rješavanje problema koji proizlaze iz tih razlika. U projektnom timu navode kako su, između ostalog, htjeli potaknuti učenike na osvještavanje predrasuda i stereotipa koji proizlaze iz spomenutih različitosti, kao i povećati osjećaj odgovornosti za vlastito ponašanje. Cilj je bio da učenici, a i učitelji, steknu znanja o prisutnosti, uzrocima i posljedicama siromaštva u svijetu i Hrvatskoj, te u svojoj lokalnoj zajednici. Učenici koji su pohađali fakultativnu nastavu Građanski odgoj i obrazovanje i Debatni klub bili su posebno uključeni u projekt te su cijelo drugo polugodište školske godine posvetili temi siromaštva.

Radom u skupinama učenici su istraživali pojam siromaštva i njegove različite aspekte. Nakon toga, svaka skupina odabrala je jednu od mnogih identificiranih tema: uzroci i raširenost siromaštva, ekonomska migracija, socijalna mobilnost, siromaštvo u Hrvatskoj i EU; povezanost siromaštva i obrazovanja, odrastanja, zdravlja, nasilja itd. Radili su na odabranoj temi i potom prezentirali svoje zaključke drugim učenicima. Učenici trećih razreda slušali su prezentacije svojih vršnjaka na nastavi Sociologije, a učenici četvrtih razreda na nastavi Politike i gospodarstva. Njihove su reakcije bile izvrsne jer su prezentacije omogućile učenicima da se uključe i razmijene svoja razmišljanja i iskustva vezana za temu.

Njihov je cilj nastaviti govoriti o temama koje su učenici prepoznali kao važne, a koje obično ne dobivaju dovoljno pozornosti zbog preopterećenog nastavnog plana i programa.

Potaknite učenike da razmišljaju o siromaštvu i pomognite im da postanu stručnjaci za ovu temu. Osim već spomenutih pozitivnih ishoda uključivanja učenika kao stručnjaka, na ovaj način učenici mogu postati svjesni različitih uvjerenja o siromaštvu, kao što su uvjerenja o kulturi siromaštva i teoriji deficita. Ovakve aktivnosti mogu pomoći učenicima nižeg SES-a, njihovim vršnjacima i učiteljima da bolje razumiju pozadinu siromaštva koja se često smatra samo nedostatkom financijskih sredstava za koje se često krive osobe nižeg SES-a. Stoga je važno prepoznati osobnu ulogu i odgovornost u bavljenju socioekonomskim nejednakostima u svakodnevnom životu, kao i životu škole.

> Srednja škola Vittorio Emanuele II <

Projektne aktivnosti u ovoj talijanskoj školi započele su analizom problema u svom bližem okruženju, koju su napravili učenici i učitelji. Bez obzira na dob ili ocjene učenika, na kraju su se svi složili oko sličnih problema: nedostatak komunikacije između učenika iz različitih razreda i između učenika i djelatnika škole.

Došli su na ideju da osmisle prostor koji bi mogao biti mjesto susreta – mjesto za razgovor, provođenje slobodnog vremena i druženje. Smatrali su vrlo važnim da ta prostorija bude mjesto kojim upravljaju učenici, kako bi im se pružila prilika da kreativno razmišljaju o korištenju prostora na najbolji mogući način te da kako bi imali osjećaj odgovornosti za taj prostor.

Drugi razred htio se usredotočiti na poticanje dijaloga. Pronašli su svoje mjesto u zajedničkoj prostoriji te su osmislili da na jedan dio zida učenici zapisuju teme za raspravu koje ih zanimaju. Učenici su ukasili zid slikama i plakatima te su na taj način napravili svoj „komunikacijski zid“.

Učenici prvog razreda bili su odgovorni za opremanje zajedničke prostorije namještajem kako bi stvorili uvjete za aktivnosti poput seminara, radionica, vršnjačkog podučavanja, projekcija i čitanja.

Ovaj je projekt povećao komunikaciju među učenicima različitih razreda i pružio učenicima priliku da podijele svoje strasti i interese. Na taj je način škola postala mnogo ugodnije i privlačnije mjesto na kojemu učenici mogu aktivno doprinositi te gdje imaju priliku podijeliti svoja razmišljanja s vodstvom škole.

„Bilo je to zanimljivo iskustvo jer smo zajedno radili i raspravljali o problemima i pitanjima, kao što je npr. diskriminacija. Osjećam kako učim što to znači biti dio zajednice i razgovarati s ljudima“,

„Poboljšao se naš odnos s nastavnikom, sada osjećamo da imamo skladniji odnos u kojem imamo prostor reći ono što smatramo važnim“, komentirali su učenici.

Važno je slušati glas učenika – njihove želje o životu i pravilima u školi. Ako imaju osjećaj da mogu utjecati na svoj život u školi, to može povećati njihovu dobrobit.

Za učenike s niskim SES-om takve su aktivnosti posebno važne jer, kako tvrdi Sharp (2014), aktivnosti koje dovode do osjećaja učenika da imaju sposobnost promijeniti nešto vezano uz sebe ili svoje okruženje u svrhu vrijednog cilja, mogu povećati njihovu otpornost na poteškoće i prilagodljivost životnim izazovima.

Mnoge empirijske studije (Brophy i Good, 1986; Solomon i Kendall, 1979) pokazale su da su topli i poticajni odnosi s učiteljima osobito korisni i motivirajući za učenike s niskim SES-om.

2.2 RADIONICE ZA UČENIKE, UČITELJE I RODITELJE

Radionice opisane u ovom dijelu priručnika mogu se koristiti u radu s učenicima, učiteljima i roditeljima.

Ove aktivnosti mogu pridonijeti boljem razumijevanju osobnog i socijalnog razvoja i važnosti vlastite uloge u školi i lokalnoj zajednici, a obuhvaćaju teme kao što su samorefleksija, pozitivna samopercepcija, prepoznavanje osobnih talenata, definiranje vlastitih ciljeva, poticanje aspiracija, empatija, zajedništvo...

Uvođenje ovih tema razvija znanje, vještine i stavove koje odlikuju djecu i mlade kao aktivne dionike u njihovoj zajednici, potiče prepoznavanje uloge i odgovornosti svih učenika u stvaranju njihova okruženja i donošenju odluka koje oblikuju njihov svijet. Također se učenike osnažuje za bolje razumijevanje sebe i izražavanje sebe i svog identiteta, kao i povezivanje s drugima.

Uključivanjem svih učenika u ove radionice pomažete i učenicima nižeg socioekonomskog statusa u razvoju osobnih i socijalnih kompetencija, ne izdvajajući ih kao one koji trebaju dodatnu podršku u ovom području, stvarajući u isto vrijeme priliku da se učenici bolje upoznaju te mogućnost učiteljima da razviju bolje odnose s učenicima. Na taj način doprinosite stvaranju osjećaja grupne pripadnosti i stvaranju pozitivnog školskog ozračja. To je posebno važno za učenike nižeg SES-a koji su češće izloženi nasilju i koji zbog predrasuda rjeđe ostvaruju pozitivne interakcije s vršnjacima i učiteljima.

Ako se provode s učiteljima i/ili roditeljima, ove radionice mogu pomoći odraslima da bolje razumiju i promišljaju o navedenim temama te na taj način pruže bolju podršku učenicima. Jačanjem suradnje i podrške između roditelja i učitelja, postoji veća šansa da će učenici ostvariti viši socioemocionalni i kognitivni razvoj i posljedično bolji akademski uspjeh.

Neke radionice su izvorno osmišljene za učenike, a neke za roditelje, međutim, za svaku je radionicu naznačeno za koju dob i skupinu je primjenjiva. No upravo stručnjaci koji provode radionice trebaju odlučiti koje su radionice najprikladnije za pojedine skupine s kojima rade.

Neke teme zbog specifičnosti i opsega zahtijevaju dodatno vrijeme za kvalitetnu pripremu i provedbu. Osobama koji će provoditi ove aktivnosti savjetuje se da dodatno prouče te teme, kao i da se uključe u stručno usavršavanje u tim područjima.

Provedba radionica *Psihološka otpornost* i *Preko crte* savjetuje se onima koji već imaju znanje i iskustvo u provedbi radionica sličnog sadržaja.

1. aktivnost: *To sam ja*

Potrebni materijali:

- radni list „To sam ja”
- olovke, bojice
- prazan papir

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (12 – 18)

Priprema:

Učionica treba biti pripremljena za grupni rad. Ovo je odlična aktivnost ako radite s novom skupinom ljudi (za upoznavanje), ali i ako želite da se postojeća skupina bolje upozna.

Tijek aktivnosti:

1. Na početku dajte učenicima sljedeće upute: *Razmislite o sebi i zapišite na komad papira kako biste se opisali u 10 riječi.*
2. Nakon nekoliko minuta pitajte učenike: *Na što ste prvo pomislili?*
3. Zapišite neke od odgovora pa ih zajedno grupirajte. Jesu li govorili o svom izgledu, osobinama ličnosti, porijeklu...?
4. Objasnite učenicima: *Danas ćemo istražiti pojam identiteta i malo se bolje upoznati s tim kako je izgrađen vaš identitet. Vidjet ćemo je li on stalan ili promjenjiv, i koliko ste na njega mogli utjecati. Vaše poimanje sebe bit će od velike važnosti u vašem životu i utjecat će na to kako se osjećate u vezi sebe i svojih osobina, kao i na to koliko sebe poštujete i prihvaćate.*
5. Dajte učenicima radni list „To sam ja”, neka upišu ono što smatraju najvažnijim za svoj identitet.
6. Nakon što učenici završe, razgovarajte o tome u grupi i provjerite koje su osobine, karakteristike i uloge koristili.

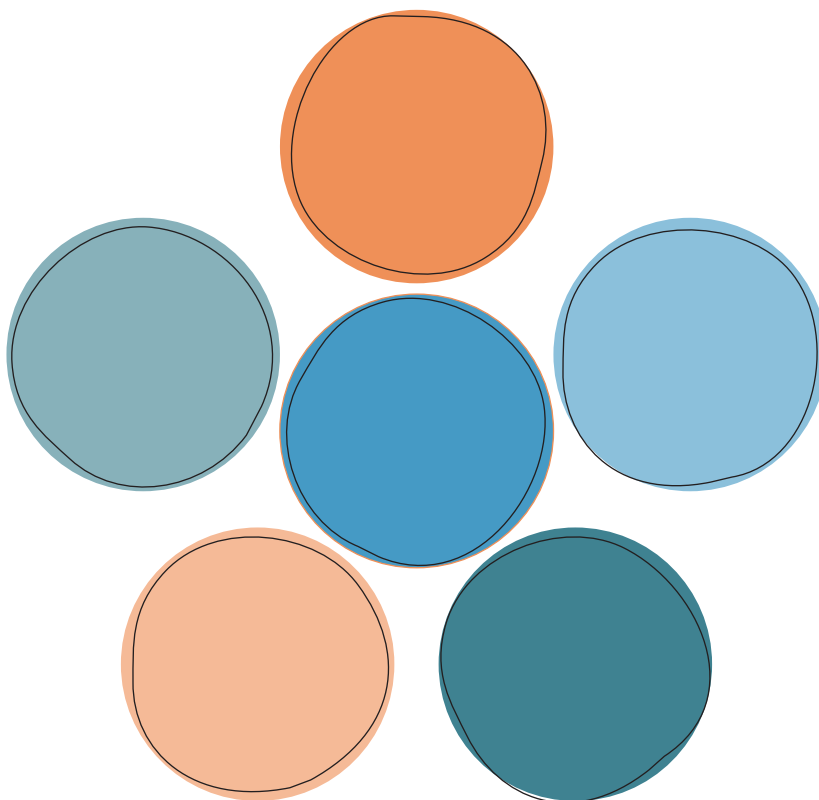
PITANJA ZA RASPRAVU:

- Što ste sve koristili kao odrednice svog identiteta (nazivamo ih i „stupovima“)?
- Jeste li se ikada suočili sa stereotipima ili diskriminacijom zbog nekog od dijelova svog identiteta? Kojeg? Što mislite o ljudima koji loše postupaju prema drugima zbog njihova porijekla/kulture/etničke pripadnosti ili drugih aspekata identiteta?
- Koji su vam najdraži dijelovi vašeg identiteta?
- Koje dijelove svog identiteta uzimate zdravo za gotovo i o njima ne razmišljate?
- Objasnite vezu između društvenih mreža i identiteta.

Ideja +:

- Istražite pojam „višestruki identiteti” – različiti identiteti unutar osobe koji su ponekad u sukobu jedni s drugima – i razgovarajte o tome s učenicima.

► Od čega se sastoji identitet?

Naš je identitet uvelike oblikovan načinom na koji vidimo sebe. Ta se slika razvija kroz naše živote, osobito tijekom djetinjstva i adolescencije. Sastoji se od niza iskustava, odnosa, osobina, ali i od našeg tumačenja istih. Ovdje su navedeni neki od „stupova”, tj. odrednica identiteta, a njihova se važnost značajno mijenja tijekom života.

Dob	Škola koju ste pohađali	Osobine ličnosti
Spol	Ono čime se bavite	Ponašanje i odluke
Ime i prezime	Kvart u kojem živite	Hobiji, interesi, životni stil
Izgled: fizičke karakteristike (visina, težina, boja kose i stil...), odijevanje	Financijsko stanje	Vrijednosti i ciljevi (što vam je zaista važno i na čemu radite)
Porijeklo: vaša obitelj, nacionalnost, religija, jezik	Prijateljstva	Povijesni i zemljopisni kontekst mjesta u kojem živite
Društvene mreže	Odnosi (dečko/djevojka, partnerstvo)	...
	Zdravlje i kondicija...	

2. aktivnost: Moj kolaž

Potrebni materijali:

- puno šarenih časopisa za kolaž
- škare i ljepilo
- čvrsti papiri velikog formata

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (10 – 18)

Priprema:

Poželjno je osigurati škare za svakog učenika, ljepilo i časopise mogu dijeliti. Budite svjesni da u mnogim časopisima ne možete pronaći različite skupine, kao što su nacionalne manjine, osobe nižeg SES-a... Iskoristite to kako biste potaknuli raspravu s učenicima.

Tijek aktivnosti:

1. Počnite s uvodom: *Svaka osoba je jedinstvena. Različiti smo od svih ostalih i s vremenom se mijenjamo. Danas ćemo biti kreativni i svatko od vas će napraviti plakat kojim ćete predstaviti sebe. Pokažite nam tko ste, što volite, što vam je važno, što vam se sviđa i koji su vaši ciljevi. Koristite papire, časopise, dijelite ih. Upotrijebite slike, ali i riječi. Dajte naziv svom plakatu, a zatim se potpišite na poledinu plakata.*

Za učenike možete pripremiti (ovisno o uzrastu) i nekoliko primjera umjetnika koji su svojim umjetničkim radom istraživali temu identiteta (možete upotrijebiti primjer koji se nalazi na radnom listiću).

2. Zamolite učenike da se podijele u parove i pokažu plakate jedni drugima. Napravite izložbu plakata i dajte učenicima dovoljno vremena da pogledaju plakate svojih kolega iz razreda i da postavljaju jedan drugome pitanja, ako to žele.

Ideja +:

- Također možete započeti s uvođenjem pitanja iz tri kategorije kako biste usmjerili samopredstavljanje učenika: *Što volite raditi? Što vas plaši? Kako biste željeli da vaša budućnost izgleda?*
- Plakate možete izložiti na vidljivom mjestu u učionici i nakon nekog vremena ih iznova napraviti.
- Potaknite učenike da naprave razredni kolaž.
- Ovu aktivnost možete koristiti za bolje upoznavanje roditelja i učenika.

PITANJA ZA RASPRAVU:

- *Kako ste se osjećali dok ste izrađivali plakat? Što vam se najviše svidjelo?*
- *Kako se sada osjećate? Sviđa li vam se vaš plakat?*
- *Kako ste ga napravili? Jeste li intuitivno prepoznali slike i riječi s kojima ste se povezali ili ste najprije mislili o konceptu plakata pa zatim počeli tražiti slike?*
- *Je li vam bilo teško pronaći slike koje bi predstavljale vaš identitet? Što ste onda učinili?*
- *Je li vam bilo važno vidjeti što drugi rade i napraviti nešto slično njihovom plakatu?*

► **Autor:** Greg Gossel, <http://www.greggossel.com/>

► **Izvor:** <http://gabrielaizcorbe.blogspot.hr/2008/08/greg-gossel-retro-comics-americanos.html>

Greg Gossel je dizajner rođen 1982. u Wisconsinu. Živi u Minneapolisu, a njegova djela izlažu se diljem SAD-a i Europe, primjerice u San Franciscu, New Yorku, Los Angelesu, Milanu i Londonu.

Bilješka: _____

3. aktivnost: *Moj element*

Potrebni materijali:

- radni list „Otkrij svoj element!”
- radni list „Hollandov heksagram”

Activity for:

- ☐ učitelje
- ☐ roditelje
- ☒ učenike (10 – 18)

Priprema:

Prije no što započnete s aktivnošću, budite svjesni da neki učenici misle kako nemaju nikakav talent – pružite im podršku i recite im da je sasvim normalno za njihovu dob da i dalje traže svoj talent.

Tijek aktivnosti:

1. Počnite uvodnom raspravom: *Danas ćemo govoriti o vašim talentima! Mislite li da svi imate neki talent?*
Zašto? Kako ste shvatili u čemu ste dobri i što vas zanima? Jeste li sami to shvatili? Postoji li netko od vas s aktivnim interesom izvan škole? Recite nam više o tome.
2. Upoznajte svoje učenike s radnim listićem „Otkrij svoj element” i zamolite ih da naprave vježbu u parovima.
3. Nakon rasprave upoznajte svoje učenike s Hollandovom tipologijom zanimanja (ili sličnim konceptom koji se odnosi na talente/profesije) i razgovarajte s njima o tome. Napravite vježbu „Hollandov heksagram”. Istaknite činjenicu da je u većini suvremenih profesija važno imati vještine u nekoliko područja. Ako želite, ispričajte im svoj put, odnosno svoju priču o tome kako ste odabrali svoju karijeru ili razvili vještinu koju imate.

PITANJA ZA RASPRAVU:

- Koliko ste lako pronašli svoj element? Imate li ih više?
- Kada biste morali birati između onoga u čemu ste dobri i onog što volite, što biste odabrali?
- Koliko vas bi odabralo neko zanimanje samo zbog lakšeg zaposlenja ili bolje zarade?
- Hoćete li slijediti savjete svojih roditelja ili vlastite interese i zašto?
- Koja zanimanja postoje danas, a za koje vaši roditelji nisu čuli?
- U čemu sve možemo biti vješti, tj. talentirani?
- Kako biste vi grupirali ljudske aktivnosti i zanimanja?

Element je točka u kojoj se prirodna darovitost sastaje s osobnom strašću, ali je podržana i mogućnostima iz okoline. Kad su ljudi u elementu, najsnažnije osjećaju da su upravo ono što jesu, duboko su nadahnuti i postižu uspjehe na svojim najvišim razinama.

U svaki stupac napišite nekoliko stvari (koje volite, u kojima ste dobri, za koje imate volju i za koje imate podršku) i saznajte gdje se one preklapaju. Ono što se pojavljuje u većini kolona, mogao bi biti vaš element!

Volim...	Dobar sam u...	Imam volju...	Pomažu mi u... Imam priliku...

➤ Kako možemo pomoći mladim ljudima da pronađu svoju „iskru“ ili životni poziv?

Tako što:

1. prepoznavamo i poštujemo njihovu „iskru”
2. stvaramo mogućnosti da iskuse različite aktivnosti
3. pažljivo ih slušamo kada govore o onome što ih zanima
4. pokazujemo podršku
5. djelujemo kao uzor i dijelimo svoje interese i „iskre” i
6. uključujemo ove aktivnosti u školski kurikulum.

RADNI LIST 2: *Hollandova tipologija karijera*

Vješti

rad s alatima, proizvodima,
hranom, mehanikom, tehničkim crtežima,
biljkama, životinjama, tjelesna vještina

Istraživači

razumijevanje i rješavanje znanstvenih i matematičkih problema

Umjetnički

kazalište, slikarstvo, ples, glazba, pisanje, rukotvorine

Društveni

pomaganje drugima, poučavanje,
njega, informiranje

Poduzetnički

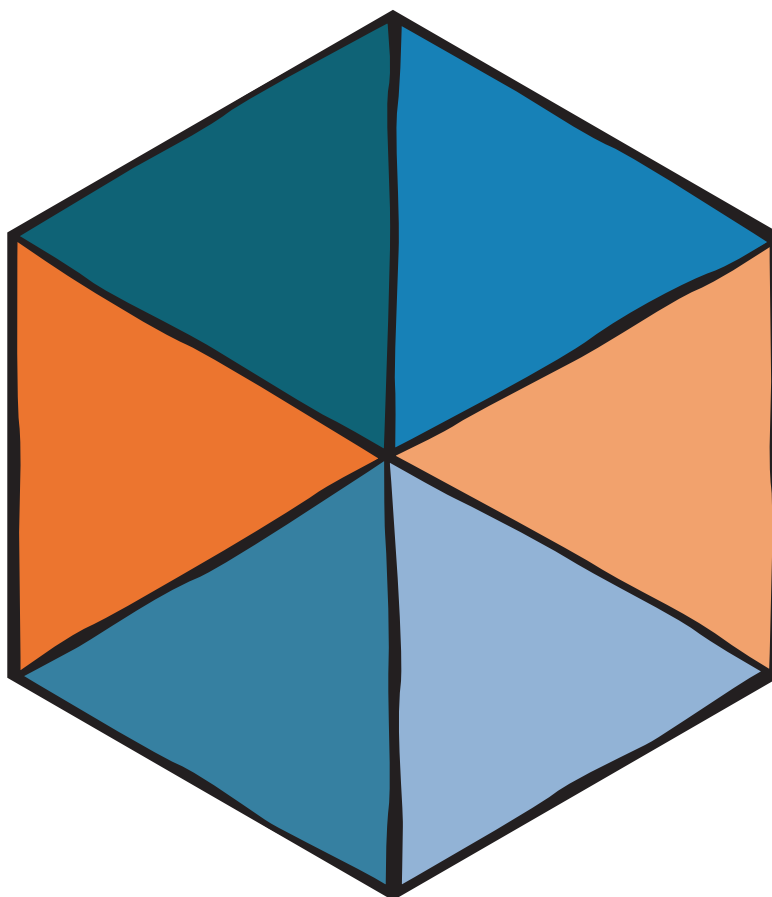
upravljanje, uvjeravanje,
prodaja ideja i proizvoda

Praktični

rad s brojevima,
podacima, organiziranje i uređivanje

> U svaki dio ovog heksagrama upišite vještine i iskustva koja imate u pojedinom području:

- ▶ **1. Vješti:** u čemu ste vješti?
- ▶ **2. Istraživači:** kakve probleme volite rješavati?
- ▶ **3. Umjetnički:** što volite stvarati i na koji se način kreativno izražavate?
- ▶ **4. Društveni:** kome i kako volite pomagati?
- ▶ **5. Poduzetnički:** koje stvari započinjete sami, a drugi vas slijede?
- ▶ **6. Praktični:** u čemu ste uredni i dobro organizirani?

Uzmite u obzir koliko vam je svaka od ovih aktivnosti važna i koliko vam se sviđa. Zatim pokušajte odabrati do tri područja u kojima svoje jake strane vidite najizraženijima. Koje bi vam zanimanje omogućilo da pokažete sve svoje jake strane?

Hollandov heksagram koristi se kako bi pomogao ljudima razumjeti sebe te ih voditi kroz izbor karijere. Razvio ga je američki psiholog John L. Holland (1959).

4. aktivnost: *Struji struja*

Potrebni materijali:

- papiri A4
- olovke
- bojice

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (10 – 18)

Priprema:

Istražite koncept strujanja (Csikszentmihalyi, 1996.)

Koncept strujanja preuzet je iz teorije o tzv. *the flow iskustvima* Csikszentmihalyija (1996). Karakterizira ga stanje potpune koncentracije i uživanja u ono što netko radi, na način *da osoba izgubi osjećaj za vrijeme i prostor*. Ovakva stanja psiholozi smatraju jako važnim za ukupnu psihološku dobrobit.

Tijek aktivnosti:

1. Podijelite s učenicima koja je vaša omiljena aktivnost i opišite kako ste se osjećali posljednji put kada ste se njome bavili. To može biti bilo što čemu ste u potpunosti predani dok se time bavite, a idealno bi bilo kada bi to bilo nešto što će vam pomoći da se izgrađujete kao osoba. Pokušajte opisati osjećaje koje ova aktivnost budi u vama i, ako je moguće, pokažite učenicima nešto povezano s tom aktivnošću (predmet koji ste napravili ili vještinu koju imate) i potaknite ih da vam postavljaju pitanja.
2. Potaknite svoje učenike da razmisle o tome u koju aktivnost se mogu uživjeti i u kojim aktivnostima uživaju (objasnite da bi ova aktivnost trebala biti nešto što činimo aktivno, a ne pasivno – kao kada gledamo televiziju, spavamo, jedemo i sl.). Dajte im nekoliko minuta, a ako žele, mogu zapisati svoje odgovore. Potaknite učenike da svoje zaključke podijele s drugima.
3. Zatim dajte učenicima papir – neka nacrtaju kako se osjećaju dok su zaokupljeni tom aktivnošću. Motivirajte ih: *Sjetite se gdje se nalazite, što radite, s kim ste i što je najbolje u tome što radite*. Objasnite učenicima da njihove vještine crtanja nisu presudne, važnije je ono što njihovi crteži predstavljaju.
4. Neka učenici predstave svoje *the flow* aktivnosti – aktivnosti *strujanja* – jedni drugima u manjim skupinama.

PITANJA ZA RASPRAVU:

- Postoji li zajednička aktivnost u kojoj više vas uživa?
- Osjećate li „strujanje”? Što mislite, zašto su takva iskustva važna?
- Što se događa ako osoba osjeća da u životu nema takvo nešto? Kojim se aktivnostima može posvetiti i koje su posljedice?
- Imate li nekad u školi takav osjećaj - kao da ste potpuno uživljeni u to što radite?
- Kako bi za vas izgledala nastava s više „strujanja”?

5. Aktivnost: Od inspiracije do akcije

Potrebni materijali

- radni list „Intervju inspiracije” i „Moje želje i ciljevi”
- olovke

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (14 – 18)

Tijek aktivnosti:

1. dio : Naj-trenutak

Podijelite učenike u parove i zatražite da se svatko prisjeti nekog svog sjajnog trenutka u protekloj godini. To može biti nešto što su postigli, na što su ponosni ili nešto na čemu su radili. Također, to može biti nešto što ih čini vrlo sretnima i što im je važno. Njihova je zadaća opisati taj trenutak svome paru što je detaljnije moguće, a njihov par ih mora pažljivo slušati. Nakon toga neki učenici mogu podijeliti s drugima kako je bilo raditi zajedno i što su naučili.

Zatim recite učenicima da ćete se baviti osobnim planiranjem, postavljanjem i ostvarivanjem ciljeva, što je jako važna životna vještina. Pitajte ih što misle zbog čega ste započeli s aktivnošću Naj-trenutak. Istaknite kako ova aktivnost može otkriti puno o stvarima koje cijenimo i koje su nam važne i da je to temelj za postavljanje važnih životnih ciljeva, jer ih postavljamo radi sebe, a ne radi drugih.

2. dio: Intervju inspiracije

Nastavljajući rad u paru, dajte učenicima novi zadatak. Svaki učenik će si postaviti cilj, a njihov će par koristiti metodu intervjuja kako bi mu pomogao u detaljnom planiranju. Ako je netko neodlučan oko svog cilja, njegov par mu može postaviti neka pitanja kako bi saznao koji je njegov fokus, odnosno područje na koje se želi usredotočiti. To može biti nešto što učenik voli i do čega mu je stalo, ili nešto što osjeća kao da mu nedostaje i čega bi želio više. Važno je da postoje motivacija i snažni osjećaji povezani s odabirom cilja. Zatim, svaki par nastavlja s intervjuom, koristeći se četirima pitanjima sa sljedeće stranice.

PITANJA ZA RASPRAVU:

- *Kako vam se svidjelo raditi u paru?*
- *Kako je bilo postavljati pitanja, a kako odgovarati na njih i govoriti o sebi?*
- *Što ste shvatili i naučili?*
- *Mislite li da je dobro planirati ili samo pustiti da se stvari same od sebe odvijaju? Kada je poželjno jedno, a kada drugo?*
- *Što možete napraviti kad vam nešto ne ide ili kad ne uspijevate doći do cilja?*

Ideja +:

- *Još jedan način da započnete ovu radionicu (ovisno o tome koliko vremena imate) je aktivnost Rijeka učenja. To je kreativna aktivnost u kojoj učenici na većem papiru bojama crtaju simboličnu rijeku koja predstavlja njihov život od rođenja do danas, a zatim u toj rijeci označavaju (simbolima, ilustracijama ili riječima) važna znanja i vještine koje su stekli, prijelomne trenutke i važne osobe od kojih su najviše naučili.*

INTERVJU INSPIRACIJE

Radite u paru. Saznajte što više o svom paru i postavljajte pitanja kako biste mu/joj pomogli u definiranju svog cilja i plana. Slijedite četiri odjeljka:

CILJ

Koji je tvoj cilj na kojem želiš sada raditi?

(Ako vaš par ima problema s definiranjem svoga cilja, postavite mu/joj jedno od sljedećih pitanja: U čemu najviše uživaš? Što te čini sretnim i što smatraš zanimljivim? Postoji li nešto u čemu se potpuno izgubiš dok to radiš? Kada imaš dojam da si baš tamo gdje trebaš biti? U čemu si najbolji? Što drugi misle da je tvoja jaka osobina? Što misliš koji je sada tvoj cilj?)

VIZIJA

Zamisli svoju idealnu budućnost u kojoj se tvoj cilj u potpunosti ostvario! Kako to izgleda? Što radiš, kako izgledaš, tko je tamo? Što je sljedeće?

OSTVARENJE

Sada napravi plan – što je najvažnije učiniti kako bi se tvoj cilj ostvario? Što trebaš naučiti, raditi i vježbati kako bi se to dogodilo? Koje vještine trebaš razviti? Koji je tvoj put i kako ti realno vidiš sebe da ostvaruješ taj cilj?)

PRVI KORACI

I sada – počnimo! Pomisli na prve korake koje trebaš poduzeti. Što ćeš prvo učiniti? Tko ti može pomoći? S kime prvo trebaš razgovarati? I što onda? Koliko će ti vremena trebati? Što bi sada mogao biti izazov, a što kasnije? Kako ćeš to riješiti?

Zatim zamijenite uloge!

Appreciative Inquiry (AI), na kojem je zasnovan Intervju inspiracije, su 1980. godine razvili David Cooperrider i Suresh Srivastva, dva profesora na Weatherhead školi poduzetništva na Sveučilištu Case Western Reserve. To je model koji nastoji uključiti sudionike u samoodređujuće promjene. Autori su željeli naglasiti da pristup rješavanju problema nije uvijek najbolji pristup, već da su nam potrebni pozitivni načini istraživanja ideja i razvoja.

RADNI LIST 2: *Moje želje i ciljevi*

MOJE ŽELJE I CILJEVI

Razmisli o sebi i svom životu u razdoblju od idućih pet godina. Prouči pojedine dijelove svog života i definiraj nekoliko ciljeva za svaki dio! Možeš pisati u latice ili u neku svoju „tajnu” bilježnicu. Slobodno dodaj još latica (ideje: *Što želim doživjeti, vidjeti, kako i gdje želim živjeti...*)

Bilješka: _____

6. aktivnost: Kutija sreće

Potrebni materijali:

- kutija
- olovke, bojice/flomasteri/pastele
- radni list

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (8 – 18)

Priprema:

Pripremite praznu kutiju s natpisom *Sreća* – s njom uđite u učionicu i iznenaditi učenike.

Tijek aktivnosti:

1. Pokažite učenicima kutiju i recite im da se u njoj nalazi sreća. Ako imate mlađe učenike, pitajte ih: *Što je sreća? Kako sreća izgleda? Koje je boje sreća? Koliko je velika sreća?* Za starije učenike prilagodite pitanja.
2. Zamolite svoje učenike da razmisle o tome što bi učinili s *kutijom sreće* kada bi ju dobili na poklon (s kim bi je podijelili, gdje bi je odnijeli, gdje bi je držali, kome bi je pokazali itd.). Na papir mogu napisati ili nacrtati svoje ideje. Ako su vaši učenici mlađeg uzrasta, ova aktivnost može biti usmena.
3. Zamolite učenike da pročitaju svoje odgovore. Pohvalite sve uratke zajedničkim pljeskom.
4. Pitajte svoje učenike: *Kada biste mogli napraviti kutiju sreće, što biste stavili u nju?*

Neka učenici nacrtaju vlastitu verziju KUTIJE SREĆE

PITANJA ZA RASPRAVU (za mlađe učenike):

- Kada ste tužni, što vam može pomoći da se osjećate bolje – zagrljaj ili slatkiš?
- Što biste voljeli imati – puno igračaka ili puno prijatelja?
- Kada ste bili najsretniji?

Ideja +:

- Od prikupljenih odgovora možete napraviti knjigu i zatim je izložiti.
- Sa starijim učenicima možete pogledati i komentirati videozapis *Što čini dobar život? Lekcije iz najdužeg istraživanja o sreći* (https://www.ted.com/talks/robert_waldinger_what_makes_a_good_life_lessons_from_the_longest_study_on_happiness/transkript?Language=hr#t-4074)
- Pronađite informacije o studiji o sreći i blagostanju u vašoj zemlji i svijetu.
- Za rođendan svakom učeniku vašeg razreda poklonite *kutiju sreće* koju su izradili ostali učenici.

7. aktivnost: *Ja u ogledalu*

Potrebni materijali:

- papiri velikog formata
- bojice/flomasteri/pastele

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (8 – 18)

Priprema:

Imajte na umu da učenici ne moraju razmišljati o velikim promjenama. Objasnite im da i mali koraci i promjene znače promjenu na bolje u vlastitom ili tuđem životu.

Tijek aktivnost:

1. Na početku sata pitajte učenike: *Možemo li promijeniti svijet?*
2. Zatim učenike podijelite u skupine od petero (učenici također mogu raditi individualno). Svakoj skupini je potreban *flipchart* papir na kojem će najprije nacrtati obrise ogledala, a zatim svoj odraz u situacijama u kojima mijenjaju nešto u svom okruženju i svijetu. Neka pripreme prezentacije o *svojim odrazima* i predstave svoje dobre primjere. Njihove radove možete izložiti na istaknutom mjestu u učionici.
3. Nakon što svi učenici završe sa svojim izlaganjima, neka razmisle o planu ili prvom koraku koji će odraz u ogledalu pretvoriti u stvarnost te tako potaknuti i druge da započnu promjenu.

Ideja +:

- Umjesto crtanja, učenici se mogu izraziti videom, fotografijom, novom pjesmom koju mogu izvoditi kao *rap* pjesmu...
- Upoznajte učenike s citatom Mahatme Gandhija: „Budite promjena koju želite vidjeti u svijetu”. Što znači ovaj citat? Kako ga mogu povezati s aktivnošću u kojoj su sudjelovali tijekom sata?
- Upoznajte učenike s volontiranjem kao načinom pokretanja pozitivnih promjena u vlastitom i tuđim životima.
- Koristite ovu aktivnost na sastancima školskih vijeća, kada prikupljate i pravite planove.

8. aktivnost: Recept za sretnu školu

Potrebni materijali:

- papiri većeg formata za izradu recepta za sretnu školu
- olovke, bojice/flomasteri/pastele
- radni list „Sretna škola” i „Recept za sretnu školu”

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (8 – 18)

Priprema:

Saznajte više o projektu „Sretna škola” u priručniku „Pokreni promjenu”²

Tijek aktivnost:

1. Najavite učenicima da je današnja tema sreća, a posebno sreća u školi. Pitajte ih zašto je sreća važna u životu, znaju li recept ili formulu za sreću i kako bi ju definirali. Zapišite njihove ideje, komentirajte zajedno i onda ih upoznajte s teorijskim modelom sreće i pitajte ih što misle o tome. Razgovarajte o tome zašto je sreća u školi važna i što se događa ljudima koji nisu sretni, kako se ponašaju i kakve su posljedice. Isto tako, pitajte ih što misle koja je razlika između sretne i nesretne škole i zapišite njihove ideje.
2. Nakon toga podijelite učenike u manje grupe, podijelite im prazne papire većeg formata i flomastere i predložite svakoj grupi da napiše ili nacрта svoj *recept za sretnu školu*. Neka prokomentiraju svoj plakat.
3. Nakon radionice, ako želite, plakati se mogu izložiti na vidljivom mjestu u školi kako bi ih drugi nastavnici i učenici mogli vidjeti.

PITANJA ZA RASPRAVU:

- Što biste rekli, je li naša škola sretna ili nesretna i zašto? Što bi moglo biti bolje?
- Tko određuje je li škola sretna ili ne? Možete li na bilo koji način utjecati na sreću vaše škole?

Ideja +:

- Nakon što su izradili svoj model sretne škole, pokažite im UNESCO-ov model. Jeste li znali da postoji model, odnosno svojevrsni „recept” sretne škole?
- Organizirajte ovu aktivnost za učenike, roditelje i učitelje – svaka grupa neka napravi recept, a na kraju neka pokušaju pronaći zajednički recept.

² <https://startthechange.net/library/>

Prema UNESCO-ovom modelu, kriteriji sretne škole su:	Postoji i recept za nesretnu školu:
1. prijateljstva i dobri odnosi u školi 2. uvjeti rada i dobrobit učitelja 3. sloboda, kreativnost i angažiranost učenika 4. timski rad i suradnički projekti, npr. sport itd. 5. pozitivni i motivirani učitelji.	1. vršnjačko nasilje 2. preopterećenost i stres učenika 3. loša atmosfera i odnosi u školi 4. loši uvjeti rada i metode rada učitelja 5. učitelji s negativnim stavovima prema školi i učenicima.

RADNI LIST 1: *Sretna škola*

SRETNA ŠKOLA JE	NESRETNA ŠKOLA JE

SASTOJCI	METODA

Teorija sreće - prema suvremenim teorijama sreće, u psihološkom smislu sreća se sastoji u ispunjenju potreba koje su zajedničke svim ljudima:

- 1) ljubav i pripadanje
- 2) sposobnost i samopoštovanje
- 3) neovisnost i samostalnost.

Međutim, način zadovoljavanja tih potreba može se razlikovati od osobe do osobe.

Bilješka: _____

9. aktivnost: Od potreba do projektnih ideja

Potrebni materijali:

- radni list „Od potreba do projektnih ideja”
- A3 i A4 papiri
- flomasteri, olovke, bojice

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (12 – 18)

Priprema:

Cilj je ove radionice pomoći učenicima da osvijeste potrebe u svojoj školi i lokalnoj zajednici za određenim akcijama ili volonterskim projektima. Na ovaj način učenici polaze od sebe, svog svakodnevnog doživljaja škole i lokalne zajednice, te ih se kroz zajednički razgovor o problemima koje uočavaju podržava da budu aktivni i da daju svoj doprinos rješavanju problema. Njihov osjećaj vlasništva nad na takav način dobivenom projektnom idejom može biti pokretač cijele akcije i potaknuti ih na njihovo puno sudjelovanje.

Tijek aktivnost:

Korak 1. Sve skupine dobivaju radni list i zadatak da raspravljaju o problemima koje uočavaju u svojoj školi te što bi željeli promijeniti. Odgovore treba napisati u različite geometrijske oblike oko oblika koji predstavlja školu. Sljedeći zadatak za grupe je mapiranje glavnih obilježja lokalne zajednice u kojoj se škola nalazi (nazivi susjednih ustanova, organizacija, centara, parkova, trgova itd.) i razgovor o tome tko bi u lokalnoj zajednici trebao njihovu pomoć, a s kime bi mogli surađivati.

Korak 2. Na zid (ili ploču) zalijepite A4 papir na kojem stoji naziv škole, a oko škole zalijepite druge A4 papire na kojima zapisujete odgovore svih grupa o problemima koje uočavaju u svojoj školi. Potom se na drugim papirima pišu imena ustanova, organizacija, trgova, itd. koji se nalaze u blizini škole. Cijeli proces se odvija kroz razgovor - pitajte učenike o odgovorima koje su napisali. Pokušajte uključiti što više učenika.

Korak 3. Zamolite učenike da pogledaju što je na zidu te da razmisle kojom od tema bi se voljeli baviti kroz volonterski projekt i zašto. Važno je razgovarati s punim uvažavanjem svakog doprinosa, osjećaja i stava. Zajedno označite ideje (teme, korisnike, probleme) koje im se trenutno čine najvažnijima i najvrjednijima za razvoj njihovih projektnih ideja.

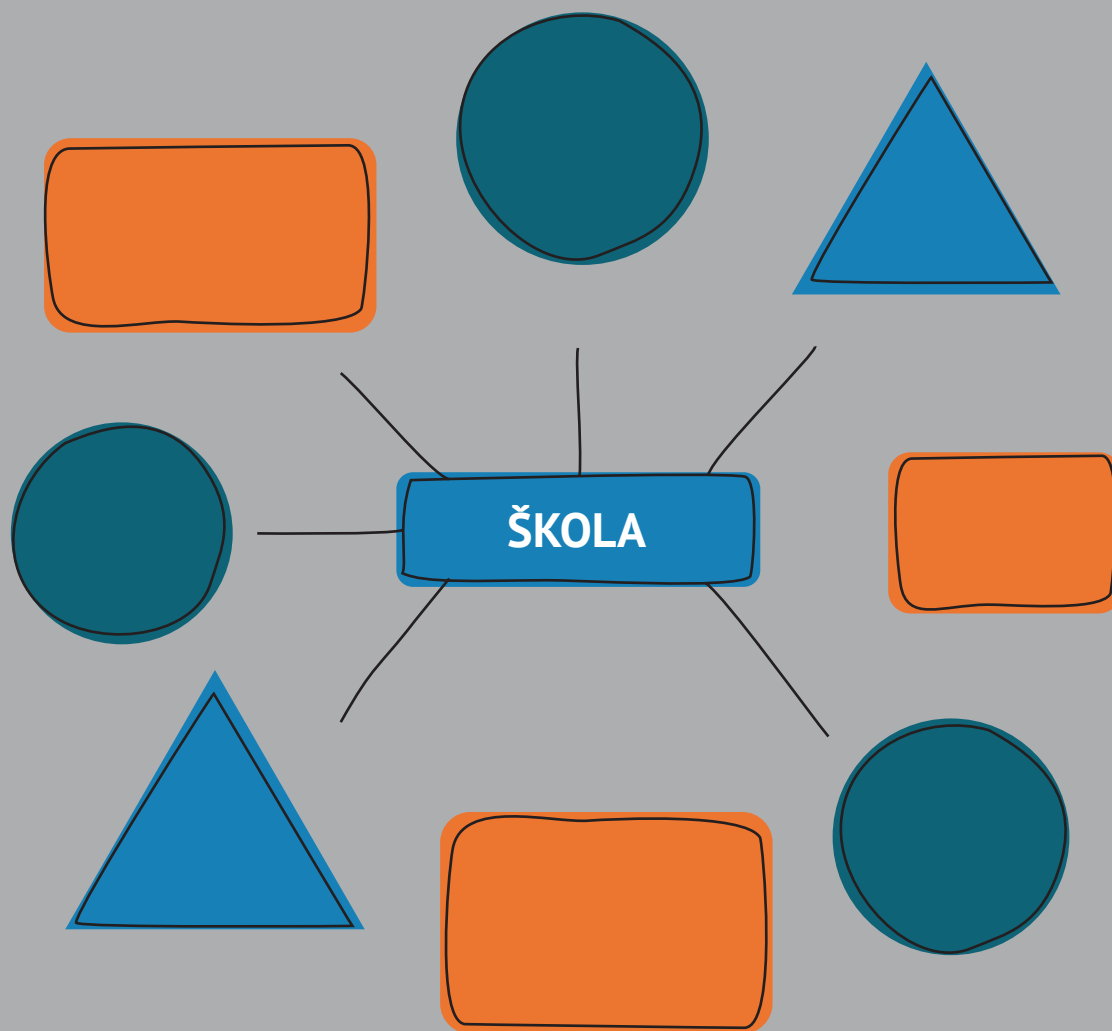
Korak 4. Učenike sada grupirajte prema interesu za pojedine projektne ideje te svaka grupa dalje razrađuje projekt odgovarajući na sljedeća pitanja: *Što želite osobno dobiti provedbom ove projektne ideje? Postoji li interes cijele grupe da se ovakva ideja provodi? Koje resurse imate? Što vam je potrebno?* Učenici trebaju razmisliti koje sve potencijale oni kao pojedinci i škola imaju (koje sve talente imaju, što znaju raditi, koga bi mogli pozvati da se uključi itd.)

Korak 5. Uz podršku učitelja grupe organiziraju predstavljanje svojih ideja nekim školskim tijelima (npr. Vijeću učenika) te planiraju daljnju provedbu. Važno je da učitelj zapiše sve projektne ideje i podrži ih u daljnjem usvajanju i planiranju provedbe svake od ideja.

Odlučiti se za projektnu ideju nije lako. Ponekad je potrebno više radionica i kreiranje što više projektnih ideja kako bi se učenici odlučili za jednu. Razvoj, planiranje i provedba projektne ideje može trajati cijelu školsku godinu.

RADNI LIST: *Od potreba do projektnih ideja*

Mapirajte lokalnu zajednicu u kojoj se nalazi vaša škola. Prvo razmislite koje probleme uočavate u svojoj školi (prostor u školi i oko nje, odnosi između učenika i učitelja, vršnjački sukobi itd.). Zatim razmislite o tome koje se ustanove i organizacije nalaze u vašoj blizini, postoje li potencijalni partneri i lokacije koje bi mogle biti zanimljive djeci i mladima.

Kreativne ideje za ublažavanje posljedica siromaštva na djecu i mlade: aktivnosti za rad u školi

Suzbijanje društvenih tabua o siromaštvu

Bilješka: _____

10. aktivnost: Preko crte³

Potrebni materijali:

- velik prostor, npr. učionica, auditorij ili školsko dvorište
- stolice postavljene u formu kruga
- samoljepljiva traka za označavanje početne linije za sudionike
- neobavezno: traka ili drugi materijali za označavanje linija koje pokazuju gdje se treba pomicati naprijed ili natrag

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☐ učenike

Priprema:

Mnogi ljudi s određenim povlasticama nikada te povlastice ne primjećuju jer su toliko prisutne u njihovoj svakodnevnici da ih često nisu svjesni. Razumijevanje povlastica ključno je za razumijevanje toga zašto sva djeca nisu jednako uspješna, unatoč „jednakim“ mogućnostima. Ova vježba omogućit će sudionicima da shvate kako posjedovanje jedne privilegije ne nadoknađuje nedostatak druge, te da svaka privilegija ili marginalizacija postoji na različitoj, ali poprečnoj ravnini od druge. Vježba također pomaže u tome da se sudionici ne uspoređuju po tome kome je „gore“. Također, pomaže sudionicima kod osvještavanja da i u marginaliziranoj skupini postoje marginalizirane skupine. Ovaj *hod privilegiranih* prije je bio kritiziran zbog toga što je najviše koristio dominantnim skupinama (tj. skupinama višeg SES-a), budući da se pretpostavlja da oni najviše uče te da se više marginalizirani sudionici osjećaju ranjivima. Međutim, iako to nije savršena vježba, *hod privilegiranih* je manje konfrontacijski način za raspravu o privilegijama i promicanje refleksije. Pomaže ljudima da se otvaraju, doslovno, u *koracima* umjesto da s teškoćom artikuliraju i poistovjete se jedni s drugima na neki drugačiji način.

Tijek aktivnost

1. Za provođenje ove vježbe važno je da sudionici stanu u formu ravne linije u sredini prostorije, s dovoljno prostora za kretanje prema naprijed i natrag.
2. Neka se sudionici drže za ruke ili polože jednu ruku na rame osobi sebi s lijeve ili desne strane, ovisno o ograničenjima prostora. (Važno: Svakako pitajte sudionike slažu li se s ovakvim načinom izvršenja zadatka. Ako nekome od sudionika ovakav način rada stvara nelagodu, neka sudionici odrade aktivnost bez fizičkog kontakta)
3. Možete sudionicima objasniti cilj ove aktivnosti, a to je educiranje o privilegijama, ili sudionike možete uključiti u aktivnost bez prethodnih objašnjenja.
4. Objasnite sljedeći korak: *Pročitat ću nekoliko izjava naglas. Molim vas da se pomaknete u skladu s uputama ako se izjava odnosi na vas. Ako se ne osjećate ugodno pokazati pomicanjem da se neka od izjava odnosi na vas, ostanite na mjestu nakon što je pročitana - nitko drugi neće znati je li se ta izjava odnosila na vas.*
5. Počnite čitati izjave jasno i naglas, lagano zastajući nakon svake izjave. Pauza može biti duga koliko je potrebno.

³ Temelji se na aktivnostima koje su razvili Rebecca Layne i Ryan Chiu za pedagoški kolegij Rješavanja sukoba dr. Arthura Romana u George Masonovoj školi za analizu i rješavanje sukoba (2016).

6. Kada završite s izjavama, zamolite sudionike da zapišu gdje se nalaze u sobi u odnosu na druge.
7. Neka se svi okupe u krug za raspravu i prorađu aktivnosti.

Izjave za hod privilegiranih:

1. Ako ste dešnjak, napravite jedan korak naprijed.
2. Ako je _____ vaš prvi jezik, napravite korak naprijed.
3. Ako su jedan ili oba vaših roditelja završili fakultet, napravite korak naprijed.
4. Ako se oslanjate, ili ste se oslanjali, prvenstveno na javni prijevoz, vratite se jedan korak unatrag.
5. Ako ste pohađali školu s osobama za koje ste osjećali da su vam slične, napravite korak naprijed.
6. Ako se stalno osjećate nesigurno kada hodate sami noću, vratite se jedan korak unatrag.
7. Ako vaše kućanstvo koristi pomoć kao što je poslugi, vrtlari itd., napravite korak naprijed.
8. Ako ste učili o kulturu svojih predaka u osnovnoj školi, napravite korak naprijed.
9. Ako ste ikada bili ismijavani ili zlostavljani zbog nečeg što niste mogli promijeniti ili što nije u vašoj moći, vratite se jedan korak unatrag.
10. Ako je vaša obitelj ikada napustila svoju domovinu ili je ušla u neku drugu zemlju ne svojom voljom, vratite se korak unatrag.
11. Ako nikad ne biste dvaput razmislili o pozivu policiji kada se dogodi problem, napravite korak naprijed.
12. Ako vaša obitelj posjeduje računalo, napravite korak naprijed.
13. Ako ste ikada morali preskočiti obrok ili ste bili gladni jer nije bilo dovoljno novca za kupnju hrane, vratite se korak unatrag.
14. Ako se osjećate poštovano zbog svog akademskog uspjeha, napravite korak naprijed.
15. Ako imate fizički vidljiv invaliditet, vratite se korak unatrag.
16. Ako imate bolest ili invaliditet koji nisu fizički vidljivi, napravite jedan korak unatrag.
17. Ako ste ikada bili obeshrabreni u nekoj aktivnosti zbog rase, klase, etničke pripadnosti, spola, invaliditeta ili seksualne orijentacije, vratite se jedan korak unatrag.
18. Ako vas je netko drugi promatrao kroz stereotip, vratite se korak unatrag.
19. Ako se osjećate dobro zbog načina na koji su vaši identiteti prikazani u medijima, napravite korak naprijed.
20. Ako ste ikad dobili bolju priliku nego drugi zbog vaše „veze“ s prijateljem ili članom obitelji, napravite korak naprijed.
21. Ako vaša obitelj ima zdravstveno osiguranje, napravite korak naprijed.
22. Ako je netko ikada govorio umjesto vas unatoč vašoj volji, vratite se korak unatrag.
23. Ako je u vašem kućanstvu ikad bilo zlorabe opojnih sredstava, vratite se korak unatrag.
24. Ako dolazite iz obitelji sa samohranim roditeljem, napravite korak unatrag.
25. Ako živite na području gdje ima kriminala i droge, vratite se korak unatrag.
26. Ako netko u vašem kućanstvu ima ili je imao psihičke bolesti, vratite se korak unatrag.
27. Ako ste se ikada osjećali nelagodno zbog šale povezane s vašom rasom, religijom, etničkom pripadnošću, spolom, invaliditetom, ali ste se osjećali nesigurno suočiti se sa situacijom, napravite jedan korak unatrag.
28. Ako ste ikada zamoljeni da govorite u ime grupe ljudi koji s vama dijele identitet, napravite korak naprijed.
29. Ako možete pogriješiti, a da ljudi ne pripisuju vaše ponašanje nedostacima vaše rasne ili rodne skupine, napravite korak naprijed.
30. Ako ste uvijek pretpostavljali da ćete ići na fakultet, napravite korak naprijed.
31. Ako imate više od pedeset knjiga u kućanstvu, napravite korak naprijed.
32. Ako su vam roditelji rekli da možete biti sve što želite biti, napravite korak naprijed.

▶ **Pitanja za raspravu:**

Tijekom i nakon *hoda privilegiranih* sudionici mogu iskusiti niz intenzivnih osjećaja bez obzira na to koliko su ih pročitane izjave odvele naprijed ili unatrag od početne pozicije. Iako je svrha *hoda privilegiranih* zapravo promicanje razumijevanja i osvještavanje privilegija i marginalizacije, bilo bi štetno završiti aktivnost na način da se sudionici osjećaju stigmatizirano ili poniženo. Svrha rasprave nakon provedene aktivnosti je dvojaka. Prvo, pitanjima potičete sudionike da shvate što su točno osjećali i da skupe hrabrost da to artikuliraju na prihvatljivoj razini za svakog sudionika. Ovaj proces će osloboditi moguće negativne emocije, sprječavajući moguće štete. Drugo, kako se negativne emocije oslobađaju, ova rasprava će pomoći sudionicima da shvate da su i privilegije i marginalizacije sastavni dio osobe. Umjesto odbacivanja privilegija ili marginalizacije, sudionici mogu naučiti kako se pomiriti sa sobom te kroz korištenje novootkrivenog znanja o sebi, imati bolji odnos sa sobom i drugima oko sebe.

▶ **1. Kako ste se osjećali kada ste bili ispred drugih sudionika grupe? A kako kada ste bili iza? U sredini?**

Na kraju vježbe sudionici su bili zamoljeni da promotre gdje se nalaze u prostoriji. Ovo je uobičajeno pitanje koje se koristi za uvod u raspravu i koje omogućava ljudima da razmisle o onome što se dogodilo prije nego počnu raditi na tim idejama na možda apstraktnije načine. To čini ovu aktivnost trenutnom i vrlo sličnom pravom iskustvu.

▶ **2. Na koje od čimbenika spomenutih tijekom aktivnosti nikada prije niste pomislili?**

Ovo traži od sudionika da u širem smislu razmisle o iskustvima o kojima možda ne razmišljaju na način na koji su predstavljena u ovoj aktivnosti. To otvara prostor za početak rasprave o tome kako percipiraju aspekte sebe i drugih o kojima prije nisu raspravljali.

▶ **3. Ako ste prekinuli kontakt s osobom pored sebe, kako ste se osjećali u tom trenutku?**

Ovo se pitanje fokusira na konkretno iskustvo razdvajanja koje se može dogoditi tijekom aktivnosti. Za neke sudionike takav fizički aspekt može biti vrlo moćan. Iako se ova aktivnost često odvija i bez fizičkog kontakta, on može dodatno doprinijeti ovom iskustvu i biti uvod za vrlo bogate odgovore sudionika.

▶ **4. Zbog kojeg pitanja ste najviše trebali razmišljati? Ako biste mogli dodati pitanje, koje pitanje bi to bilo?**

Prvi dio ovog pitanja traži od sudionika da bolje razmisle o aktivnosti i mislima koje stoje iza nje. Drugi dio ovog pitanja vrlo je važan za stvaranje znanja. Sudionici bi mogli predložiti pitanje na koje predavači nisu pomislili. Ispitivanje sudionika o tome kako bi promijenili aktivnost, a zatim i uključivanje tih promjena važan je dio suradničkog učenja.

▶ **5. Što biste željeli da ljudi znaju o jednom od identiteta, situacija ili nedostataka koji su uzrokovali da napravite korak natrag?**

Ovim pitanjem pozivate sudionike koji to žele da podijele načine na koje oni doživljavaju marginalizaciju. Ovo pitanje je dobro uvodno pitanje za razgovor o marginalizaciji. S obzirom na rečeno, također je važno da ne očekujemo i ne tjeramo neke sudionike da govore jer bi to moglo izazvati dodatni osjećaj marginalizacije te nesigurnosti. Nije dužnost marginalizirane osobe da educira druge o njihovoj marginalnosti. Ako to ipak žele – slušajte, a ako to ne žele – poštujujte njihove želje.

6. Kako vaše razumijevanje vlastitih privilegija ili marginalizacija može poboljšati vaš postojeći odnos sa samim sobom i drugima?

Ovo se pitanje temelji na ideji da ljudi uvijek mogu upotrijebiti znanje i svijest o sebi kako bi poboljšali način na koji živimo sa sobom i drugima koji su dio našeg života. Također, poziva sudionike da razmisle o načinima na koje to razumijevanje može stvoriti pozitivne promjene. Ovo nije samo za privilegirane sudionike, već i za marginalizirane sudionike da razumiju one sudionike u svojoj grupi koji možda doživljavaju druge marginalizacije. Ovo pitanje može sudionike usmjeriti od vlastitih osjećaja prema idejama o tome što mogu učiniti kako bi se približili jedni drugima.

Kreativne ideje za ublažavanje posljedica siromaštva na djecu i mlade: aktivnosti za rad u školi

Suzbijanje društvenih tabua o siromaštvu

Bilješka: _____

11. aktivnost: *Strast za modu*

Potrebni materijali:

- rabljena odjeća (hlače, košulje, jakne)
- škare
- igla i konac
- ljepilo
- ...

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (8 – 14)

Priprema:

Zamolite svoje učenike i njihove roditelje da u skladu s mogućnostima donesu svoju staru odjeću. Objasnite im da u školi postoji mjesto nazvano *Modni kutak* osmišljen s ciljem prikupljanja odjeće.

Uz to, zamolite ih da se učlane u *Modni klub* koji osnivate. Objasnite im da će svi sudionici raditi na doniranoj odjeći kako bi je redizajnirali i učinili zanimljivijom i modernijom. Obratite pažnju i na roditelje nižeg socioekonomskog statusa, neka se i oni pridruže ovoj aktivnosti jer će na taj način doprinijeti zajedničkom radu i razviti osjećaj pripadnosti. Ova aktivnost će također potaknuti bolje upoznavanje roditelja. Mnoge velike ideje se razvijaju kada se upoznamo te znamo i poštujemo našu tradiciju, religiju, običaje, odakle dolazimo i s čime se svakodnevno susrećemo.

Tijek aktivnost:

Organizirajte redovite tjedne sastanke s *Modnim klubom*. Zadatak sudionika kluba bit će rad na doniranoj odjeći i njihovo kreativno izražavanje dok pokušavaju izraditi zanimljive i moderne komade odjeće. Objasnite svim sudionicima da će njihovi konačni proizvodi biti vraćeni u *Modni kutak* iz kojeg učenici odjeću mogu uzimati. Ovom aktivnošću dajete još jednu dimenziju doniranoj odjeći – to više nije dobrotvorna akcija za pomoć jednoj skupini, već kreativni proces u kojem sva djeca mogu pronaći nešto zanimljivo. U isto vrijeme izrađujete modernu odjeću dostupnu učenicima nižeg socioekonomskog statusa.

Ideja +:

- Kada davanje i uzimanje postane ustaljena praksa u vašoj školi, možete pokrenuti akciju za doniranje školskog pribora, matičnih haljina itd.

Bilješka:

12. aktivnost: *Ponosni smo na naše učenike*

Potrebni materijali:

- flipchart papiri
- flomasteri i paste
- škare
- ljepilo
- fotografije

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (8 – 14)

Priprema:

Nazovite ili pošaljite e-poruku roditeljima sve djece iz vašeg razreda i tražite fotografiju njihovog djeteta (vašeg učenika). Objasnite im da pripremate plakat za svoju učionicu. Uz to pronađite fotografije nekih vaših bivših učenika (učenici koji su postali uspješni u svojoj struci ili poznati u sportu, glazbi, kazalištu ili filmu itd.)

Tijek aktivnost:

Ovu aktivnost možete odraditi u sklopu radionice za roditelje i učenike. Ideja je napraviti plakat s fotografijama vaših bivših i sadašnjih učenika koji ćete postaviti u vašoj učionici. Podijelite motivirajuće životne priče vaših bivših učenika – gdje su počeli ili s kojim preprekama su se nosili. Na isti plakat možete staviti npr. fotografiju uspješnog nogometaša (kao što je Luka Modrić) čime ćete potaknuti učenike da sanjaju o nečem velikom i da naporno rade kako bi ispunili svoje snove. U isto vrijeme obratite pažnju na to da uključite fotografije bivših učenika koji imaju i manje atraktivna zanimanja kako bi učenici osvijestili da svatko od nas doprinosi društvu na drugačiji, ali jednako važan način.

Ideja +:

- Ako ste još uvijek u kontaktu s nekim od svojih bivših učenika koji su ostvarili uspješnu karijeru, a bili su nižeg SES-a, pozovite ih da održe motivacijski govor na nekim od vaših događanja u razredu.

Bilješka:

13. aktivnost: *Biti u tuđim cipelama*

Potrebni materijali:

- *papir*
- *flipchart papir za svaku skupinu*
- *flomasteri*
- *olovke*

Aktivnost za:

- ☒ *učitelje*
- ☒ *roditelje*
- ☐ *učenike*

Priprema:

Pripremite radionicu za roditelje djece iz svojeg razreda. Učionica treba biti pripremljena za rad u skupinama. Zakažite vrijeme koje odgovara svim roditeljima (zaposlenima i nezaposlenima).

Pripremite radne listove sa studijama slučaja poput primjera u nastavku:

Mario ima 9 godina. Odgaja ga samohrani roditelj. Njegova majka radi kao čistačica u jednom velikom uredu u poslijepodnevnim satima. Ima problema s plaćanjem računa i prehranjivanjem obitelji. Sretna je što ima posao, ali nije sretna što radi popodne jer zbog toga malo vremena provodi s Marijem i ne može mu pomoći oko zadaće.

Lile ima 14 godina. Ona je jedna od četvero djece. Živi s roditeljima, djedom i bakom u dvosobnom stanu. Od kada je njezinom ocu dijagnosticiran rak, mirovina djeda i bake odlazi isključivo na kupovinu lijekova za njenog oca. Njezina majka radi, ali ne može osigurati dovoljno novaca za račune i hranu.

Renata ima 10 godina. Ona ide u javnu školu gdje joj je osigurana jedna školska uniforma (uniforma je obavezna). Sva djeca u njezinom razredu kupila su najmanje tri rezervne uniforme, ali njezini roditelji si to ne mogu priuštiti. Oboje su nezaposleni. Njezin je otac radio kao konobar u restoranu, ali nažalost, restoran se nedavno zatvorio. Pokušava pronaći drugi posao, ali nema slobodnih radnih mjesta.

Milena i Maja imaju 10 godina. One su blizanke koji žive s bakom i djedom. Roditelji su dugo pokušavali naći posao, ali bezuspješno. Neko su vrijeme posuđivali novac kako bi pokrili mjesečne troškove. Bez mogućnosti zapošljavanja u zemlji, preselili su se u Belgiju kako bi radili kao čistačica u trgovačkom centru i kao građevinski radnik. Rade za minimalac, ali uspijevaju poslati novac roditeljima kako bi vratili dugove te šalju nešto novca za Milenu i Maju. Blizanke su nesretne što žive odvojeno od svojih roditelja.

Darko ima 8 godina. Njegov otac je ozlijeđen u prometnoj nesreći. Do tog trenutka živjeli su „normalnim životom”. Njegov je otac radio i skrbio za obitelj, a njegova je majka odlučila biti kućanica kako bi odgajala Darka i njegova dva brata. Nakon nesreće njegov otac nije mogao raditi, a majka je imala problema u pronalaženju posla jer je bila nezaposlena više od 10 godina.

Obratite posebnu pozornost na to da niti jedan od primjera ne bude sličan situaciji u vašem razredu jer se neki roditelji mogu osjećati nelagodno.

Tijek aktivnosti:

Zamolite roditelje da rade u skupinama. Svaka skupina će dobiti radni list s istim studijama slučaja. Njihova je zadaća čitati ih, raspravljati o njima i pisati uzroke i posljedice svake situacije na *flipchart* papir.

Na primjer:

	Uzrok	Posljedica
Mario	Roditelj radi za minimalac, odsutnost oca, visoki računi	Propušta aktivnosti, ne provodi vrijeme s roditeljem, nedostatak hrane, stres itd.
Milena i Maja	Nezaposlenost roditelja	Nedostatak odjeće, nedostatak hrane odvojenost od roditelja itd.
Darko	Nezaposlena majka, otac nije dobro nakon prometne nesreće zbog čega ne može raditi	Sram, društvena izoliranost, nedostatak hrane, stres itd.

Isticanje različitih uzroka siromaštva potaknut će roditelje da razmisle o svojim predrasudama. Siromaštvo može pogoditi bilo koga u bilo koje vrijeme!

Nakon što završe prvi dio aktivnosti, recite roditeljima da se drugi dio radi individualno kod kuće i da je anoniman. Zamolite roditelje da zapišu što bi učinili da su u takvoj situaciji. Koju vrstu pomoći bi prihvatiti? Što bi učinili kad bi znali da je netko u razredu njihove djece u toj situaciji? Koju vrstu pomoći će oni ponuditi?

Zamolite ih da ostave papir sa svojim odgovorima u označenoj kutiji pokraj vrata, sljedećih dana kad će dolaziti u školu.

Ova aktivnost će vam dati puno ideja o akcijama koje možete poduzeti kako biste pomogli djetetu ili obitelji kojoj je potrebna pomoć.

Kreativne ideje za ublažavanje posljedica siromaštva na djecu i mlade: aktivnosti za rad u školi

Suzbijanje društvenih tabua o siromaštvu

Bilješka: _____

14. aktivnost: *Novi izgled učionice*

Potrebni materijali:

- boja za zid
- pribor za krečenje

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (8 – 14)

Priprema:

Subota je savršen dan za ovu aktivnost. Kako biste se pripremili za ovu aktivnost, zamolite sve roditelje da iz svoje kuće donesu stvari koje ne koriste (deke, jastuke, police za knjige itd.).

Tijek aktivnosti:

Objasnite roditeljima da ćete zajednički preurediti učionicu njihove djece. Podijelite ih u skupine i neka svaka skupina dobije drugačiji zadatak: jedni će raditi na *kutu za čitanje*, drugi na *kutu matematike*, jedna skupina će prebojiti vrata, a jedna skupina će raditi na zavjesama i prozorima. Važno je da se svi uključe i da izgled učionice odražava kulturološko podrijetlo, viziju i interese djece i njihovih roditelja. Uključivanje elemenata iz domova učenika, kao što su jezici koje govore kod kuće, njihove rutine, predmeti od kuće koji su im važni..., stvorit će osjećaj pripadnosti, kada i djeca i roditelji prepoznaju njima važne elemente u razredu.

Osiguravajući da se svako dijete osjeća dobrodošlo, učitelj šalje učenicima poruku da je svaki pojedinac poštovan, da su svako dijete i svaka obitelj važan dio razredne zajednice, te da svako dijete može imati koristi od zajedničkog prostora i resursa te sudjelovati u njihovom održavanju.

Bilješka: _____

15. aktivnost: Dijeli i pokaži da ti je stalo

Potrebni materijali:

- sve što roditelji donesu

Aktivnost za:

- ☒ učitelje
- ☒ roditelje
- ☒ učenike (8 – 14)

Priprema:

Odaberite jedan dan u mjesecu kao *dan otvorenih vrata* pod nazivom „Dijeli i pokaži da ti je stalo”. Svaki put odaberite drugog roditelja koji će vam pomoći u organizaciji dana, a svi drugi roditelji neka također sudjeluju na druge načine.

Tijek aktivnosti:

Objasnite roditeljima da ovo nije dan kada je potrebno napraviti velike geste, već dan kada potičemo učenike da osvijeste da je važno misliti na druge. Roditelji mogu dijeliti obrok, odjeću, školske potrepštine ili mogu podijeliti svoje priče o tome kako su se pobrinuli za nekoga ili kako je netko njima pomogao. Važno je imati otvoren razgovor o temi davanja i prihvatanja poklona/donacije. Vaša uloga je presudna – morate biti prvi koji će podijeliti priču. Zapamtite: djeca u vašoj školi nisu jedina koja će osjetiti dobrobiti suosjećajnosti djelatnika škole – taj će osjećaj učenici prenijeti drugim dionicima lokalne zajednice. Radite i s roditeljima kako bi naučili na koji način mogu poticati svoju djecu da dijele i brinu te zašto je to važno. Uvijek tražite razne prilike da ih naučite kako se brinuti o životinjama, o prirodi, o svojoj braći i sestrama itd. Bit ćete zapanjeni aktivnostima koje će početi sami pokretati kako bi dijelili i brinuli za druge.

Bilješka:

16. aktivnost: Psihološka otpornost

Potrebni materijali:

- *papir*
- *bojice/kemijske olovke*
- *bijela ploča*
- *flomasteri*

Aktivnost za:

- ☒ *učitelje*
- ☒ *roditelje*
- ☒ *učenike (12 – 18)*

Ciljevi:

- Otkriti koje kanale otpornosti koristimo.
- Otkriti koji se kanali nedovoljno koriste i koje bismo trebali razviti za učinkovitije rješavanje problema i razvoj vlastite otpornosti.

Uvod:

Kao odgovor na stres, traumu, krizu, sukob, značajne promjene u životu, ljudi koriste različite strategije, kanale, kako bi se nosili s teškim životnim situacijama za vlastito „preživljavanje”. Međutim, postoje mnoge otpornosti, kanali koji se ne koriste. Cilj ove vježbe je pomoći sudionicima da istraže različite kanale kako bi se nosili s teškom situacijom.

Tijek aktivnosti:

1. stvaranje priče od šest slika
2. crtanje stripova
3. pisanje kratke priče na temelju slika
4. razgovor o pričama u malim skupinama
5. uprizorenje priče.

Metoda:

1. Ova tehnika je namijenjena starijim učenicima ili odraslima. Recite sudionicima da nacrtaju ili napišu priču pomoću šest slika ili kratkih opisa/rečenica. Važno je naglasiti da nije važno koliko su crteži dobro nacrtani, da se kvaliteta crteža neće ocjenjivati. Čak nije ni važno razumije li itko njihov crtež jer će svatko protumačiti crtež za sebe.
2. Recite sudionicima da papir podijele na šest dijelova, ali da ga ne režu ili poderu. Na prvi dio svatko treba nacrtati glavnog lika, junaka njihove priče. To može biti lik iz priče, bajke, filma, crtića, videoigre ili stvarnosti; može biti čovjek, životinja, stvar ili simbol – to potpuno ovisi o sudioniku. Na drugi dio svi crtaju zadatak ili događaj – u svakoj priči glavni lik mora izvršiti neku vrstu zadatka, poduzeti nešto. Na trećem

dijelu sudionici trebaju prikazati nekoga tko pomaže glavnom liku u prikazanom događaju ili izvršenju zadatka (ako mu je moguće pomoći). Na četvrtoj slici sudionici crtaju prepreku – nekoga tko čini dovršavanje zadatka teškim ili predstavlja prijetnju. Na petom dijelu svi crtaju kako glavni lik prelazi preko te prepreke ili pobjeđuje onog tko je otežavao dovršavanje zadatka. Zadnji dio treba prikazati kako se priča završava, tj. što se događa s glavnim likom.

3. Nakon što svi završe s crtanjem svoje priče, zamolite ih da napišu svoju priču na komad papira.
4. Nakon što svaki sudionik zapiše svoju priču, zamolite nekoliko dobrovoljaca da podijele svoju priču s ostalima, dok ćete vi (voditelj) kategorizirati priču na ploči prema BASIC Ph modelu.
5. Nakon što sudionici shvate princip „evaluacije” prema BASIC Ph modelu, podijelite sudionike u male grupe u kojima će jedni drugima kategorizirati priče prema modelu, dok ćete vi biti prisutni kako biste im pomogli.
6. Na kraju vježbe odabire se jedna priča koja će se odglumiti. Ako će biti dovoljno vremena, i druge priče se mogu odglumiti, ili se ova radionica može ponoviti.

Važna napomena: *Važno je voditi računa o podjeli uloga. Sudionik čija se priča izvodi mora biti u publici (a ne glumac). Izvođenje njegove/njezine priče autor treba vidjeti očima scenarista ili redatelja. Uloge su: glavni lik (heroj), pomagač(i) i prepreka. Uloge se daju onim sudionicima koji su imali najmanje kanala otpornosti od onih prisutnih kod opisanog junaka, pomagača ili prepreke. Ostali sudionici su tu da podrže glavnog lika i pomagače.*

Ponašanje djeteta/sudionika dok se nosi sa stresom bit će vidljivo iz svake slike. Primjerice, ako je glavni lik vila (ili neko drugo imaginarno biće), to označava maštu/fantaziju kao način rješavanja stresa. Cilj priče povezan je s vlastitim uvjerenjima i vrijednostima. Pomoć može biti stvarna ili izmišljena, ili možda kao prikaz nekog unutarnjeg uvjerenja. Prepreka može biti društvena, imaginarna ili vrlo stvarna, koja zahtijeva konkretno rješenje. Najvažnije je definirati koji se kanali otpornosti koriste i koji se zanemaruju kako bismo mogli poraditi na njihovu korištenju.

Analizirajući koliko se zasebnih kanala za suzbijanje stresa koristi u pričama, istražujemo one koji su najrazvijeniji jer se najčešće koriste.

Priče se evaluiraju prema modelu, koristeći potpune fraze ili pojedinačne riječi (u slučajevima kada su pojedine riječi jedna zasebna cjelina). Svaka cjelina označena je brojkom, ali i znakom minus ako ta riječ ima negativnu konotaciju.

Vrste otpornosti:

UVID	Razumijevanje i procjenjivanje vlastitih mentalnih procesa, reakcija i sposobnosti – samootkrivanje.
NEOVISNOST	Povlačenje crte između osobe i problema, razvijanje fizičke i emocionalne udaljenosti uz zadovoljavanje naših osobnih potreba.
ODNOSI	Održavanje bliskih odnosa s ljudima koji nas ispunjuju, balansirajući između svijesti o našim osobnim i tuđim potrebama i željama.
INICIJATIVA	Preuzimanje odgovornosti za naše probleme, uspostavljanje kontrole, biti sklon suočavanju s teškim trenucima (umjesto izbjegavanja).
KREATIVNOST	Stvaranje reda, estetike i cilja u kaosu postojećih problema, konflikata, prekinutih komunikacija i bolnih osjećaja.
HUMOR	Tražeci „komično olakšanje” u onome što nas boli, nadilazeći negativne osjećaje, ravnodušnost i bespomoćnost korištenjem humora.
MORAL	Razvijanje svijesti da su, osim ispunjavanja osobnih potreba, potrebne radnje kako bi se osigurala dobrobit za cijelu zajednicu.

BASIC Ph - prepoznavanje reakcija i mogućnosti kako pomoći djeci izloženoj ozbiljnim stresnim životnim situacijama.

Model BASIC Ph pomaže nam identificirati reakcije i pomoći djeci koja su bila izložena stresnim i traumatskim iskustvima, različitim oblicima zlostavljanja i nepovoljnim životnim uvjetima.

B	(Beliefs and values) – Vjerovanja i vrijednosti – koje misli, uvjerenja, vrijednosti, stavovi, predrasude i zablude djeca imaju? Na primjer: <i>Ako se netko loše ponaša – zaslužuje biti kažnjen. Fizičko kažnjavanje je osnovni oblik discipline. Ljubav je bolno iskustvo. Nemojte vjerovati odraslima. Zašuti i trpi. Da sam bolja/bolji, to se ne bi dogodilo.</i>
A	(Affects and emotions) – Utjecaji i emocije – koje emocije prevladavaju kod djece, kako ih izražavaju (verbalno i neverbalno), prihvaćaju li ih? Okreću li emocije protiv sebe samodestruktivnim ponašanjem ili ih potiskuju, što uzrokuje smetnje (odsutnost) u kanalu? Na primjer: strah, ljutnja, krivnja, bespomoćnost, oklijevanje, sram ili tuga.
S	(Social dimension) – druženje, uloge, grupe podrške, organizacije. Koje izvore potpore dijete koristi: druženje s vršnjacima, članove obitelji, školske klubove, spremnost za preuzimanje odgovornosti? Važno je pažljivo pratiti ako se pojavi osjećaj otuđenosti, izoliranosti i neprijateljstva, što je tipično kad postoji smetnja u kanalu.
I	(Imagination, intuition, humour) Mašta, intuicija, humor. Koristi li dijete kreativnost, fantaziju i igru (na zdrav način)? Postoji problem u ovom kanalu (smetnje) kada se u ponašanju djeteta može primijetiti uznemirujuća igra/fantazije.
C	(Cognition and the concept of reality) Spoznaja i pojam stvarnosti. Što dijete zna, kako rješava probleme, kako upravlja samo sobom, koristi li interni dijalog, kako su organizirane njegove misli, jesu li njegova djelovanja razumna i logična? Smetnja u ovom kanalu je u tome što je razmišljanje nelogično i prosudba je nerealna/pogrešna.
Ph	(Physical activity) – Tjelesna aktivnost – je li dijete aktivno, bavi li se sportom, tehnike opuštanja, koristi li se svojim tijelom da bi se izrazilo/la, je li uključen/a u previše aktivnosti – kretanje, razmišljanje, nemir dok sjedi, poremećaji u prehrani itd. Smetnje u ovom kanalu su psihosomatski poremećaji i samodestruktivna ponašanja.

> Kako možemo pomoći djeci da pozitivno razvijaju svoje kanale suočavanja?

B	Ponovno vrednovanje prihvaćenih uvjerenja, razvijanje samopoštovanja, pozitivne slike o sebi, napuštanje uloge žrtve, mijenjanje prepoznatog identiteta „lošeg djeteta“ ili „dežurnog krivca“, dijeljenje odgovornosti s nekim drugim (učitelj, psiholog, psihoterapeut...).
A	Stjecanje uvida u naše osobne emocije: njihovo prepoznavanje i izražavanje; prihvaćanje da nema dobrih i loših emocija, samo ugodnih i neugodnih; učenje kako upravljati emocijama; poštivanje emocija drugih.
S	Učenje komunikacijskih vještina, davanje i dijeljenje s drugima, podrška, učenje empatije, uspostavljanje strukture podrške u obitelji, među prijateljima, vršnjacima, klubovima i grupama kojima dijete može pripadati kao mjestu na kojem se osjeća voljeno, shvaćeno, cijenjeno – gdje dijete može njegovati osjećaj pripadnosti; razvijanje grupa za samopomoć.
I	Koristiti crteže, šaranje, glinu za modeliranje, igranje uloga, korištenje lutaka, knjiga, filmova, priča i svega ostalog gdje postoje glavni likovi, događaji i akcije, mogućnost preuzimanja različitih uloga, razvijanje mašte i korištenje humora.
C	Razvijanje intelektualnih potencijala, interesa, talenata i nadarenosti; poticanje radoznalosti, širenje opsega znanja, informacija, iskustava, pozitivnog učenja, samopoštovanja, nade.
Ph	Razvijanje prostorne orijentacije, izvođenje namjernih pokreta, povezivanje misli, emocija i ponašanja. Tjelesna aktivnost pomaže u ublažavanju napetosti i uznemirenosti, pomaže u strukturiranju vremena i svladavanju nereda/kaosa kroz tehnike opuštanja, sport, ples itd.

Bilješka: _____

2.3 DOBROTVORNE AKCIJE U ŠKOLI – ŠTO TREBA IMATI NA UMU

U želji da kod učenika razvijamo empatiju, želju za pomaganjem te da ih potičemo na promišljanje o prisutnosti različitih problema s kojima se neke skupine ili pojedinci moraju nositi, različite dobrotvorne akcije čine se kao najjednostavniji i najlogičniji izbor. Prikupljanje sredstava može pomoći u rješavanju dijela problema s kojima se neka skupina ili pojedinac nosi zbog nedostatka financijskih sredstava. Neki oblici pomoći učenicima nižeg socioekonomskog statusa uključuju kupovinu knjiga, prikupljanje odjeće, prikupljanje sredstava za razna pomagala (kao što su naočale ili invalidska kolica) ili prikupljanje financijskih sredstava za školske ekskurzije. Međutim, mogu li takve dobronamjerne akcije imati neke negativne posljedice kojih možda nismo svjesni? Možemo li ovakvim akcijama riješiti jedan manji kratkoročni problem, a izazvati druge s dugoročnijim posljedicama? Postoji li prikladniji način za razvijanje empatije, pomaganje drugima te promišljanje o ljudima i svijetu oko nas?

> *Imajte na umu:*

1. Siromaštvo utječe na djetetov socioemocionalni i kognitivni razvoj, školski uspjeh, mehanizme suočavanja, otpornost... Kod dobrotvornih akcija naglasak je najčešće na prikupljanju novaca za nabavku različitih sredstava (knjige, igračke, didaktički materijali...), no prikupljanjem donacija ne utječe se na jačanje djetetovih unutarnjih snaga i kompetencija. Učenik kojem pomažemo izdvaja se iz skupine vršnjaka, svi postaju upoznati s njegovim problemom te na taj način problem djeteta koje se vjerojatno već nosi sa stresom koji mu situacija u kojoj se nalazi predstavlja, dodatno se, često bez pitanja, izlaže pred svim učenicima i učiteljima. Ako planirate dobrotvornu akciju kako biste pomogli jednom ili nekolicini učenika, neka ona bude organizirana tako da se ti pojedini učenici ne izdvajaju (npr. prikupljanje novaca kako bi se cijelom razredu omogućila besplatna ekskurzija, ne samo učenicima nižeg SES-a; kutak u razredu gdje svi mogu donijeti ili uzeti neke potrebne školske materijale i sl.).
2. Javnim prikupljanjem sredstava socioekonomska pozadina učenika dolazi u fokus učitelja i ostalih učenika. McLoyd (1998) je svojim istraživanjem pokazao da učitelji imaju niža očekivanja od učenika nižeg SES-a, manje ih pozitivno percipiraju i pružaju im manje šanse za pozitivne ishode učenja. Tijekom dobrotvornih akcija fokus je na pojedincu i njegovoj situaciji koja se pokušava promijeniti. Rijetko kad se s učenicima razgovara o široj slici, o činjenici da nemamo svi iste startne pozicije, da nije učenik kriv za situaciju u kojoj se nalazi, već je cijeli sustav nepravedan i podupire nejednakost. Dobrotvornom akcijom bismo mogli umanjiti financijsku poteškoću učenika, ali stvoriti ili ojačati predrasude prema tom učeniku.
3. Prema teoriji samodeterminacije (Deci i Ryan, 2000) većina emocionalnih problema učenika dolazi zbog nezadovoljenih psiholoških potreba za: vlastitim izborom, kompetentnošću i bliskošću. Ako su ove tri potrebe zadovoljene, bez obzira na socioekonomski status učenika, oni će se osjećati sretno i prihvaćeno te će vjerovati u sebe i u to da mogu dati doprinos zajednici u kojoj žive. Prilikom planiranja sljedeće dobrotvorne akcije razmislite hoće li ona pomoći

ili odmoći učenicima da osjećaju kako imaju izbor, da mogu utjecati na vlastiti život ili život drugih, da osjećaju povezanosti s drugim učenicima i učiteljima, i da se osjećaju cijenjenima i vrijednima.

4. Isto vrijedi i za dobrotvorne akcije za djecu i odrasle izvan škole, u različitim ustanovama, s različitim teškoćama, u udaljenim i zemljama s izraženim uvjetima siromaštva... Ako odlučite prikupiti sredstva (posebno za učenike u udaljenim zemljama), razgovarajte sa svojim učenicima o širem kontekstu, o jednakosti ljudskih bića, različitim početnim pozicijama, sustavu nejednakosti na razini razreda/škole, razini obrazovne politike i razini društva u cjelini.
5. Nakon prikupljanja sredstava za organizaciju, skupinu ili pojedince kojima je potrebna pomoć pokušajte organizirati da učenici upoznaju ljude kojima su odlučili pomoći. Mogu provesti dan volontirajući u toj udruzi ili s tim pojedincima, neka uče jedni od drugih i osvijeste da unatoč razlikama postoji mnogo sličnosti između svih nas. Budući da učenici nižeg socioekonomskog statusa ne mogu pridonijeti prikupljanju financijske pomoći, volontiranje je dobar način na koji svi učenici mogu doprinijeti, pomoći drugima, osjećati se ispunjenima i zadovoljnima. Također, imajte na umu da će korisnici mnogih organizacija, ustanova ili pojedinci više cijeniti vaše vrijeme i zajedničko druženje nego financijsku pomoć.

Popis literature:

1. 40 Kindness Activities & Empathy Worksheets for Students and Adults <https://positivepsychologyprogram.com/kindness-activities-empathy-worksheets/> (07/03/2019).
2. Battistich, V., Solomon, D., Kim, D. I., Watson, M. & Schaps, E. (1995). Schools as communities, poverty levels of student populations, and students' attitudes, motives, and performance: A multilevel analysis. *American educational research journal*, Vol. 32, No. 3, 627-658.
3. Bradley, R.H., Corwyn, R. F., Mcadoo, H. P. & Garcia Coll, C. (2001). The home environments of children in the United States part I: variations by age, ethnicity, and poverty status. *Child Development*, Vol. 72, 1844–1886.
4. Brkić, M. & Kožić, V. (Ed.) (2017). Start the Change workshop collection. Zagreb: Forum for Freedom in Education.
5. Brooks-Gunn, J. & Duncan, G. J. (1997). The effects of poverty on children. *Future Child*, Vol. 7, 55–71.
6. Brophy, J. E. & Good, T. L. (1986). Teacher behavior and student achievement. In M. C. Wittrock (Ed.), *Handbook of research on teaching* (3rd ed., 328-375). New York: Macmillan.
7. Burke Walsh, K. (1996). *Creating Child Centered Classrooms for 6-7 year olds*. Washington D.C.: Children's Resources International.
8. Burke Walsh, K. (1998). *Creating Child Centered Classrooms for 8-10 year olds*. Washington D.C.: Children's Resources International.
9. Burke Walsh, K., Kirandziska, S. & Lazarevski Gjorgieva T. (2009). *Создавање средина за учење на 21-от век (Creating a 21st century learning environment)*. Skopje: Foundation for Educational and Cultural Initiatives "Step by Step" - North Macedonia.
10. Burnett, N. (2008). Education for All: An Imperative for Reducing Poverty. *Annals of the New York Academy of Sciences*, Vol. 1136, 26 – 275.
11. Campbell, F. A., Ramey, C. T., Pungello, E., Sparling, J. & Miller-Johnson, S. (2002). Early Childhood Education: Young Adult Outcomes from the Abecedarian Project. *Applied Developmental Science*, Vol. 6, No. 1, 42–57.
12. Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. New York: HarperCollinsPublishers.
13. Dearing, E. (2008). Psychological Costs of Growing Up Poor. *Annals of the New York Academy of Sciences*, Vol. 1136, 324–332.
14. Duncan, G.J. & Brooks-Gunn, J. (1997). Income effects across the Life Span: Integration and Interpretation. In G.J. Duncan & J. Brooks-Gunn (Eds.), *Consequences of Growing Up Poor* (596–610). New York: Russell Sage Foundation.

15. Duncan, G.J., Yeung, J.W., Brooks-Gunn, J. & Smith, J.R. (1998). How much does poverty affect the life chances of children? *American Sociological Review*, Vol. 63, 406–423.
16. Eccles, J. S. & Barber, B. L. (1999). Student council, volunteering, basketball, or marching band: What kind of extracurricular involvement matters? *Journal of Adolescent Research*, Vol. 14, 10–43.
17. Elder, G.H. & Caspi, A. (1988). Economic stress in lives: developmental perspectives. *Journal of Social Issues*, Vol. 44, 25–45.
18. Engle, P. L. & Black, M. M. (2008). The Effect of Poverty on Child Development and Educational Outcomes. *Annals of the New York Academy of Sciences*, Vol. 1136, 243–256.
19. Feldman, A. & Matjasko, J. L. (2005). The Role of School-Based Extracurricular Activities in Adolescent Development: A Comprehensive Review and Future Directions. *Review of Educational Research*, Vol. 75, No. 2, 196.
20. Foster, E.M. (2002). How economists think about family resources and child development. *Child Development*, Vol. 73, 1904–1914.
21. Fredricks, J. A. & Eccles, J. S. (2006). Is extracurricular participation associated with beneficial outcomes? Concurrent and longitudinal relations. *Developmental psychology*, Vol. 42, No. 4, 698.
22. Fullan, M. (1991). *The New Meaning of Educational Change*. New York, NY: Teachers' College Press.
23. Gomby, D., Culross, P. & Behrman, R. (1998). Home Visiting: Recent Program Evaluations. *The Future of Children*, Vol. 9, 4–26.
24. Gorski, P. (2008). The Myth of the Culture of Poverty. *Educational Leadership*, Vol. 65, No. 7, 32–36.
25. Gorski, P. (2013). *Reaching and teaching students in poverty: Strategies for erasing the opportunity gap*. New York, NY: Teachers College Press.
26. Kožić Komar, V. & Pavlović, V. (2018). *Book of Good Ideas – school projects promoting diversity, social justice and critical thinking*. Zagreb: Forum for Freedom in Education.
27. Love, J.M et al. (2005). The effectiveness of early head start for 3-year-old children and their parents: lessons for policy and programs. *Developmental Psychology*, Vol. 41, 885–901.
28. Mahoney, J. L. & Cairns, R. B. (1997). Do extracurricular activities protect against early school dropout? *Developmental Psychology*, Vol. 33, 241–253.
29. Mahoney, J. L. & Stattin, H. (2000). Leisure activities and adolescent antisocial behavior: The role of structure and social context. *Journal of Adolescence*, Vol. 23, No. 2, 113–127.
30. Marsh, H. W. & Kleitman, S. (2002). Extracurricular school activities: The good, the bad, and the non-linear. *Harvard Educational Review*, Vol. 72, 464–514.
31. McLoyd, V.C. (1998). *Socioeconomic Disadvantage and Child Development*.

American Psychologist, Vol. 53, No. 2, 18 – 204.

32. Mlekuž, A., Veldin, M. & Haugas, S. (2018). Analytical report Education and Socio-Economic Status – Estonian case. Zagreb: Network of Education Policy Centres.
33. Narayan, D. & Petesch, P. (2007). Agency, opportunity structure and poverty escapes. In D. Narayan & P. Petesch (Eds.), *Moving out of Poverty: Cross-Disciplinary Perspectives on Mobility*, Washington DC: Palgrave MacMillian and The World Bank.
34. Pavlović, V. (2018). Student's perspectives of participation in extra-curricular activities in vocational schools. Unpublished Master's Thesis, Linköping: Linköping University - Department of Child Studies.
35. Pavlović, V., Munivrana, A., Roth, M. & Perak, J. (2017). Start the Change! - Young people in the world of diversity: handbook for schools (59 – 60, 108, 120). Zagreb: Forum for Freedom in Education.
36. Pianta, R., La Paro, K.M., Payne, C. (2002). The relation of kindergarten classroom environment to teacher, family, and school characteristics and child outcomes. *Elementary School Journal*, Vol. 102, 225 – 238.
37. Reynolds, A.J., Temple, J. A., Ou, S. R., Robertson, D. L., Mersky, J. P., Topitzes, J. W. & Niles, M. D. (2007). Effects of a school-based, early childhood intervention on adult health and well-being: a 19-year follow-up of low-income families. *Arch. Pediatr. Adolesc. Med.* Vol. 161, 730 – 739.
38. Rosental, R., & Jacobson, L. (1968). *Pygmalion in the classroom: Teacher expectations and pupils' intellectual development*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
39. Raleva, M. & Boshkovska, M. (2004). Да го отвориме кругот - Прирачник за работа со деца и млади (Let's open the circle - Handbook for children and youth). Skopje: Foundation for Educational and Cultural Initiatives "Step by Step" - North Macedonia.
40. Roth, M., Pavlović, V., Morić, D. (2015). *Volonterska kuharica – priručnik za pokretanje volonterskih programa u školama*. Zagreb: Forum for Freedom in Education.
41. Ryan, W. (1976). *Blaming the victim*. New York: Random House, Inc.
42. School Education Gateway (2015). Involving parents and local community to reduce school drop-outs. Available at: https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/practices/involving_parents_and_local_co.htm (07/03/2019).
43. Schweinhart, L. J., Montie, J., Xiang, Barnett, W.S., Belfield, C. R. & Nore, M. (2005). *Lifetime Effects: The High/Scope Perry Preschool Study through Age 40*. Monographs of the High/Scope Educational Research Foundation (No. 14). Ypsilanti, MI: High Scope Press.
44. Seligman, M. (2011). *Flourish: A new understanding of happiness and well-being – and how to achieve them*. London: Nicholas Brealey.
45. Sharp, R. (2014). *Ready, steady, action: what enables young people to perceive*

themselves as active agents in their lives?, *Educational Psychology in Practice: theory, research and practice in educational psychology*, Vol. 30, No. 4, 347-364, Available at: [10.1080/02667363.2014.939143](https://doi.org/10.1080/02667363.2014.939143)

46. Solomon, D. & Kendall, A. J. (1979). *Children in classrooms: An investigation of person-environment interaction*. New York: Praeger.
47. Stern, N. (2003). *Foreword to Pathways Out of Poverty: Private Firms and Economic Mobility in Developing Countries*. Boston: Kluwer.
48. Sweet, M. & Appelbaum, M. (2004). Is home visiting an effective strategy? A meta-analytic review of home visiting programs for families with young children. *Child Development*, Vol. 75, 1435–1456.
49. Taylor, B.A., Dearing, E. & McCartney, K. (2004). Incomes and outcomes in early childhood, *Journal of Human Resources*, Vol. 39, 980–1007.
50. Thoits, P. A. & Hewitt, L. N. (2001). Volunteer Work and Well-Being. *Journal of Health and Social Behaviour*, Vol. 42, No. 2, 115-131.
Available at: <https://doi.org/10.2307/3090173>
51. Vranješević, J. (2012). Intercultural education: development of teachers' professional competencies. In Š. Alibabić, S. Medić & B. Bodroški – Spariosu (Eds.), *Quality in Education – challenges and perspectives*, (301–312). Belgrade: Faculty of Philosophy, Department for Pedagogy and Andragogy.
52. Vuković Vidačić, J. (2016). Školska kultura, (36 – 37, 40) [online] Repozitorij Filozofskog fakulteta u Rijeci. Available at: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:738178>
53. Welzel, C. & Inglehart, R. (2010). Agency, values, and well-being: A human development model. *Social Indicators Research*, Vol. 97, 43–63.
54. Youniss, J., Yates, M. & Su, Y. (1997). Social integration: Community service and marijuana use in high school seniors. *Journal of Adolescent Research*, Vol. 12, 245–262.
55. Zaff, J., Moore, K. A, Papillo, R. & Williams, S. (2003). Implications of Extracurricular Activity Participation During Adolescence on Positive Outcomes. *Journal of Adolescent Research*, Vol. 18, No. 6, 600.
56. Zakia, R. D. (1995). *Quotes for Teachers*. [online] Rochester Institute of Technology. Available at: <https://people.rit.edu/andpph/text-quotations.html>